

M U Z E U L Ț Ă R I I C R I Ș U R I L O R

CRISIA

LV

O R A D E A • 2 0 2 5

CONSIDERAȚII DESPRE PRESĂ CULTURALĂ ROMÂNEASCĂ DIN ZONA NORD-VESTICĂ A ROMÂNIEI ÎNTREGITE. STUDIU DE CAZ: BIHOR, ARAD, SATU MARE (1919-1940)

Cornelia ROMÎNAȘU*
Radu ROMÎNAȘU**

CONSIDERATIONS ON THE ROMANIAN CULTURAL PRESS IN THE NORTH-WESTERN REGION OF GREATER ROMANIA: A CASE STUDY OF BIHOR, ARAD, AND SATU MARE (1919–1940)

ABSTRACT

Between 1919 and 1940, the cultural press in north-western Romania played an important role in shaping national identity, promoting Romanian culture, and mobilizing society in response to historical challenges. Beyond its informational function, it acted as a catalyst for social and cultural progress, leaving a profound and lasting imprint on collective consciousness. The press contributed significantly to advancing education and cultural life in the region, evolving alongside the consolidation of Romanian state institutions. This period witnessed a notable expansion in the number and circulation of publications, as well as the emergence of talented journalists, many of whom were drawn from literary and political circles. As such, the press became a key driver of the social and cultural reforms essential for Romania's transformation into a modern state and served as an instrument of social integration and civic participation.

Keywords: magazines, culture, education, social life, interwar period.

Apărută cu doar câteva decenii înaintea primului moment al epopeii creării statului național unitar, presa de dincoace și de dincolo de Carpați s-a implicat cu mult curaj în dezbaterile marilor teme cu care se confrunta societatea românească din Principate, militând deschis pentru realizarea Unirii Moldovei cu Țara Românească, pentru consolidarea acestui proiect politic, precum și pentru continuarea reformelor care vizau transformarea Principatelor Unite, mai apoi a României, într-un stat modern, cu instituții pe măsură.

Pe măsura dezvoltării instituțiilor statului, presa a cunoscut un continuu progres, fapt dovedit de perpetua creștere a numărului publicațiilor, a tirajelor, a apariției de noi și talentați jurnaliști, mulți dintre aceștia provenind din rândurile scriitorilor și oamenilor politici ai epocii.

Momentul 1878, care marca și intrarea Dobrogei în cadrul statului român, a fost salutat de către presa națională, în ciuda polemicilor aprinse cu privire la schimbul de teritorii gestionat de

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal; e-mail: corne_romanasu@yahoo.com.

** Universitatea din Oradea; e-mail: rrd1214@yahoo.com.

Congresul de Pace de la Berlin (cedarea sudului Basarabiei în schimbul Dobrogei). Statul român modern își extindea granițele, devenea tot mai vizibil pe arena internațională, iar presa sublinia această nouă orientare a Bucureștiului, care descoperea „dimensiunea maritimă”, în condițiile în care „ochii” media, dar și cei ai opiniei publice, erau îndreptați dincolo de Carpați.

Anul 1913 a coincis cu o nouă sporire teritorială a Regatului României, sudul Dobrogei, cunoscut sub numele de Cadrilater, fiind primit de către România, în urma campaniei militare în Bulgaria și a Păcii de la București din august 1913. A fost un alt moment în care jurnaliștii români, fie de pe front, fie din redacții, au tratat cu atenție acest subiect, care a stârnit destule controverse în epocă, chiar dacă România devenea, din acel moment, arbitru politic și militar în Balcani.

Memorabilul an 1918 a marcat apogeul luptei românilor pentru unitate națională, la acest deziderat contribuind, în chip deosebit, și presa. Jurnaliștii au relatat amănunțit despre marile momente ale memorabilului an 1918 (27 martie – unirea Basarabiei, 28 noiembrie – unirea Bucovinei și 1 Decembrie – Unirea Transilvaniei cu Regatul României).

Prin atitudinile și informațiile pe care le promovează, prin circuitul de idei pe care ea însăși îl stimulează, prin participarea afectivă declanșată în rândul cititorilor, prin emulația pe care o provoacă, prin contactele pe care le facilitează între zonele unei regiuni, prin aportul ei substanțial la dezvoltarea vieții cultural-artistice, sociale și politice, prin persistența acțiunilor sale, presa reprezintă un factor puternic de mobilizare și coeziune pentru populația unei regiuni, a unui județ sau a unei țări.

Pe lângă acceptarea faptului că presa a devenit o adevărată forță, prin coeficientul ridicat de influență asupra opiniei publice și prin temuta sa disponibilitate critică, ținând până la nivelurile cele mai înalte ale societății și ale statului, răspândirea ei actuală a evidențiat și un alt aspect al multiplelor funcții sociale pe care le exercită: operează asupra cititorilor o anume psihoterapeutică. Lectura ei cotidiană oferă o evaziune, o compensare pentru dese frustrări, o reechilibrare psihică, atât de necesară sistemului nervos. Ea servește integrării sociale a individului, constituind un dialog cu lumea; este deci un agent al socializării, al extragerii din izolare, al incitării de a participa la viața colectivă. Lectura presei orientează conștiința apartenenței la un grup socio-politic, profesional, sau la alte forme de comunitate, clarificându-i omului identitatea personalității, prin stimularea reacțiilor de adeziune sau de respingere a unor fenomene din ambianța socială¹.

Etape importante ale istoriei noastre naționale demonstrează rolul covârșitor pe care l-a avut presa, încă de la apariția sa, în modelarea conștiințelor, în integrarea lor în tendințele progresiste ale epocii. Rolul presei din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până la Marea Unire a fost cu totul remarcabil, mai ales în ceea ce privește lupta pentru limba română, cultură românească și desăvârșirea unității naționale. Apărând aceste elemente definitorii ale neamului, militând pentru răspândirea cititului și a culturii, informând despre realitățile din spațiul românesc, european și mondial, dezvoltând, prin cele mai variate căi, conștiința națională, presa a reușit să se transforme într-un veritabil laborator, în care ideea „daco-românismului” din Transilvania și-a găsit o expresie și mai evidentă în acțiunea pentru existența și afirmarea națională².

În epoca modernă, și în Bihor progresele înregistrate de români vor fi popularizate printr-o serie de periodice proprii, care încep să fie tipărite. Ele se circumscriu strădaniilor populației

¹ L. Thayer, *On the mass-media and mass communication*, Editura Inter-Media, Oxford, 1988, p. 138-143; D. McQuail, *Mass Communication Theory*, Editura Sage Publ., London, 1987, p. 71-73; Mihai Coman, *Introducere în sistemul mass media*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 83-88.

² Vasile Pasailă, *Presa în istoria modernă a românilor*, Editura Fundației „Pro”, București, 2004, p. 9.

românești din Transilvania de a-și manifesta disponibilitățile spirituale, în ciuda unor împrejurări politice deloc favorabile. Cu atât mai laudabil și mai demn de interes este ceea ce s-a petrecut în Crișana, în condiții deosebit de grele, în contextul încercării inițierii unor activități cultural-naționale, într-o regiune istorică românească situată la extremitatea vestică a spațiului românesc. De la începuturile timide, manifestate prin intermediul „foilor” manuscrise, precum *Deșteaptă-te române* (scrisă de Iosif Vulcan aproximativ între anii 1857 și 1859), *Muza Crișanei* (română), editată de membrii Societății „Samuil Vulcan” din Beiuș, în urma hotărârii din 15 mai 1867, schimbându-și denumirea în *Aurora* din anul 1883, se ajunge la tipărirea unor reviste în adevăratul sens al cuvântului. Astfel, apare revista *Amvonul* (1868-1871), cu un caracter eclesiastic, și *Familia* (debutează la Pesta la 1/13 iunie 1865, fiind subintitulată „Foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni”, proprietarul, redactorul și editorul ei fiind, timp de 42 de ani, Iosif Vulcan, care din aprilie 1880 îi va transfera redacția la Oradea, de care era legat afectiv. Ea a fost una dintre cele mai citite publicații românești, având un număr apreciabil de abonați. Odată cu mutarea la Oradea, *Familia* se transformă într-o autentică tribună de luptă și de propagare a sentimentului național. Articolele acoperă o gamă largă de domenii: viața bisericească, spiritualitate, articole omagiale închinare unor personalități ale vieții culturale și bisericești din Crișana și Transilvania, articole istorice, de actualitate și de impact, articole cu caracter educațional-formativ). Începând cu data de 1 mai 1880 a fost tipărită la Oradea și revista *Șezătoarea*, al cărei redactor responsabil, editor și proprietar a fost tot publicistul și scriitorul bihorean Iosif Vulcan. Subintitulată *Foaia poporului român*, revista a apărut mai întâi la Budapesta. Începând cu 1 ianuarie 1875, *Siedietorea*, conform scrierii etimologizante a epocii, a militat pentru ridicarea nivelului cultural al lumii rurale, făcând adeseori rabat față de criteriul valorii estetice.

Interesul manifestat de publicul bihorean pentru presa culturală a stimulat inițiativa pentru diversificarea și specializarea acesteia. Astfel, la 10 ani după ce *Șezătoarea* lui Vulcan își încetează apariția, se naște la Oradea o publicație de factură umoristico-satirică, intitulată sugestiv *Vulturul*. Redactor responsabil era Iustin Ardelean, student la Academia de Drept din Oradea. Primul număr apare la 13 ianuarie 1892, tipărirea sa continuând în orașul de pe Crișul Repede până la 1 septembrie 1905. Revista va face în Crișana un serviciu de pionierat, pus în slujba cauzei naționale și a justiției sociale.

Peisajul presei culturale bihorene se întindește, la sfârșitul secolului al XIX-lea, cu *Foaia literară*, apărută la 18 aprilie 1897. Aceasta a avut ca intenție programatică emanciparea culturală a populației din Crișana și Transilvania, difuzarea culturii în cercuri cât mai largi și stimularea creației originale³.

În ultimul său pătrar, secolul al XIX-lea românesc cunoaște o efervescentă spirituală și gazetărească considerabilă, iar politica devine, treptat, o cale realistă de îndeplinire a idealurilor naționale. Această realitate este prezentată magistral de marele istoric Nicolae Iorga, care afirma că „Principatele române și Ardealul – dar mai cu seamă Muntenia și Moldova – n-au avut o presă decât în ziua în care această presă a făcut și oarecare politică. A făcut-o clandestin, a făcut-o sub forma fabulei, a făcut-o cu greutate și întotdeauna împiedicată de cenzură sau de suprimare, dar faptul istoric este că presa românească s-a născut mai mult din nevoia românului de a răsufla

³ Viorel Faur, *Cultura românilor din Bihor*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1993, p. 146-184; *Foaia literară*, 1897, nr. 1, p. 6; Florin Ardelean, *Istoria presei culturale din Oradea. Studii (I)*, Editura Eikon, București, 2019, p. 11-29.

politicește decât din aceea de a informa pe cititori asupra faptelor zilnice. Acest adevăr stabilit, putem afirma că presa română, de la începuturile ei, a fost națională. Ideea națională i-a dat naștere. Ideea națională a făcut-o să crească, ideea națională a călăuzit-o neîncetat până în zilele pe care le trăim”⁴.

În preajma Primului Război Mondial jurnalistică din România a atins un nivel apropiat celei europene, prin dotarea tehnică, tiraje, procedură de difuzare, amploarea informațiilor interne și externe, calitatea și incisivitatea comentariilor politice. Ele au consacrat și în peisajul cultural românesc pe jurnalistul de profesie, sau pe omul de cultură cu frecvente și substanțiale incursiuni în jurnalistică.

Timpul era în cumpănă, Europa se mișca, de aceea românii au sesizat suflul nou orientat în direcția libertății, independenței, progresului social-politic și, în consecință, au acționat în cunoștință de cauză.

Deșteptarea națiunilor, revoluțiile, progresul, tranziția spre binefacerile unui sistem constituțional, apariția unor noi instituții sunt o serie de caracteristici ce se vor accentua pe parcursul secolului următor. Legătura dintre național și social este tot mai pregnantă în această perioadă, fapt care determină apariția unui trinom: *Idee națională – Națiune – Unire*. „Conceptele tradiționale românești, întemeiate pe structura autohtonă, religie și folclor, concretizate sub forma unei adevărate etnologii politice, au constituit componente importante în formarea ideii naționale. Presa reține importanța legăturii între ideea națională și istoria presei, ca valoare fundamentală pentru explicarea prezentului modern”⁵.

Din asemenea considerente apare la Oradea, la 25 decembrie 1918, primul număr al periodicului românesc intitulat *Tribuna Bihorului*. Ziarul a apărut ca Organ poporal al Consiliului Național Românesc din Oradea-Mare. Editor și responsabil al acestuia a fost Gheorghe Tulbure, un cărturar sibian venit în Oradea la începutul secolului XX. Principala menire a ziarului a fost aceea de a informa cititorii români despre evenimentul major consumat la Alba Iulia la 1 decembrie 1918, care i-a transformat și pe cetățenii bihoreni în cetățeni ai României întregite⁶.

Deși suntem la începutul secolului al XXI-lea, imaginea fenomenului cultural de excepție produs în perioada interbelică nu este estompată, ci mai mult, prin depărtarea în timp, i se definește și mai clar contururile, face mai vizibile cauzele, resursele și efectele acelei efervescențe intelectuale cu urmări atât de benefice în plan social și spiritual. Exemplaritatea sa a făcut ca lungile perioade de restriște care au urmat: raptul teritorial din vara tragicului an 1940, a doua conflagrație mondială, dar mai ales epoca aridă, de fixație ideologică impusă în societatea românească de regimul comunist, să evidențieze și mai clar reala ei amplitudine. Oricât de dureroase au fost acele vremuri, ele nu au putut să oprească, ci poate cel mult să întârzie, complexitatea fenomenului cultural, ca parte componentă a unui proces istoric desfășurat în logica sa inexorabilă.

Realizarea statului național unitar român a făcut posibilă, începând cu anul 1919, participarea activă, neîngrădită și nemijlocită a Bihorului la viața culturală românească. Tendința generală a fost – de la început – aceea de afirmare și de dezvoltare a culturii naționale, mai cu

⁴ Nicolae Iorga, *Istoria presei românești*, Editura Muzeul Literaturii Române, București, 1999, p. 206.

⁵ Nicoleta Dandu, *Intrarea românilor în modernitatea europeană: Presă-modele-mentalități-imagine (1848-1866)*, Editura Anima, București, 2002, p. 109.

⁶ Viorel Faur, „Tribuna Bihorului – important periodic al Unirii”, în *Cele trei Crișuri*, 1993, nr. 9-10, p. 6; Idem, „Contribuții la istoricul presei românești din Crișana”, în *Crisia*, 1986, p. 313-317; Barbu Ștefănescu, „Tribuna Bihorului – primul ziar românesc din Bihor”, în *Crisia*, 1994, nr. 1-2, p. 8; Florin Ardelean, *op. cit.*, p. 158-177.

seamă în centrele urbane, de transformare a lor, îndeosebi a orașului Oradea, în focare de cultură românească.

Această inițiativă, cât se poate de firească, după evenimentele anilor 1918 și 1919, avea de depășit preponderența culturii de expresie maghiară, care n-a cunoscut piedici în afirmarea sa până în 1918, după cum nu va cunoaște nici după actul unirii Transilvaniei cu România. Abia după depășirea acestei etape introductive, printr-o viață culturală susținută și diversă, urma să se ajungă la transformarea orașelor în centre culturale românești puternice și la ridicarea statutului cultural al satului. Generația Marii Uniri a fost conștientă de această necesitate, precum și de faptul că Unirea trebuia consolidată în toate domeniile: cultural, economic, social și politic.

Astfel, datorită acestei responsabilități asumate de generația de la 1918, se vor derula cu intensitate diferită eforturi exemplare care au avut ca scop imediat îmbogățirea și lărgirea orizontului spiritual al tuturor păturilor sociale, în fapt educarea permanentă, conceptul care în secolul al XIX-lea mobilizase generații de intelectuali români, fiind cunoscut în special sub denumirea de *luminare a poporului*.

Parcursând în linii generale principalele reviste culturale ale vremii, observăm că transparența concepția potrivit căreia culturalizarea poporului trebuie să primeze în fața oricărei alte preocupări culturale, întrucât, în opinia lui Teodor Neș, „cultura trebuie să fie o avuție obștească și nu concentrată și izolată în câteva capete”⁷. Ca urmare, activitatea editorială a cunoscut o dezvoltare fără precedent, îndeosebi în domeniul presei. Motivațiile au în vedere, dincolo de conștiința aportului intelectualilor, nevoia de a așeza România întregită în concertul statelor europene. Putem spune că ruperea zăgazurilor, impuse de puteri politice străine, a fost ocazia și nu cauza dezvoltării fără precedent a vieții culturale naționale în general și a presei culturale în speță. Deci principiul causal îl putem identifica în comandamentele majore pe care generația Unirii și le-a asumat cu responsabilitate și dăruire.

Reuniunea culturală „*Cele Trei Crișuri*” și Casa Națională a Județului Bihor, cele două mari societăți culturale orădene interbelice, au fost cei mai stăruitori și mai importanți editori, după cum remarcă Lucia Cornea⁸. Ambele societăți culturale au considerat activitatea de editare a unor organe de presă ca fiind de primă importanță în dezvoltarea procesului de culturalizare. Avem în vedere, din perspectiva analizei periodicelor de cultură, îndeosebi revista *Cele trei Crișuri* (1920-1944), cu variantele sale pentru lumea satelor *Cele trei Crișuri pentru popor* (tipărită începând din 18 martie 1923, sub conducerea lui George Bacaloglu, având ca director general pe Gheorghe Tulbure) și *Revista satelor* (apărută în anul 1927, cu o structură similară). În cele două decenii de existență a revistei *Cele trei Crișuri* se pot evidenția două perioade distincte: una este cuprinsă între anii 1920 și 1933, iar cealaltă se desfășoară între 1933 și 1940. Revista a apărut sporadic și la București, în intervalul ianuarie-februarie 1941 – martie-aprilie 1944. Începând din anul 1933, revista a fost marcată de transformarea profilului ei în *Anale culturale*. Platforma-program a publicației viza cu prioritate absolută dezvoltarea culturii și spiritualității românești la granița de vest a țării: „În vremuri atât de grele, față de înmulțirea zilnică a necesităților și a problemelor, revista *Cele trei Crișuri* va continua să desfășoare activitatea sa românească și latină, pentru a impune tot mai departe conștiința unei munci bine împlinite, a unei realizări de care, pe zi ce trece, se simte tot mai imperioasă nevoie”⁹. În coloanele revistei își găsesc locul și studii de o

⁷ Teodor Neș, „Propaganda culturală”, în *Familia*, 1926, nr. 3, p. 1-2.

⁸ Lucia Cornea, „Activitatea editorială românească în Bihor în perioada interbelică”, în *Crisia*, 1986, p. 97-115.

⁹ *Cele Trei Crișuri*, 1936, nr. 3-4, p. 55.

valoare științifică incontestabilă, studii ce au urmărit constant abordarea adecvată a culturii bihorene, cu accent pe specificul românesc, în contextul mai larg al curentului interculturalității promovat în epoca interbelică¹⁰. Revista s-a impus în perioada la care ne raportăm ca o publicație de primă importanță în peisajul revuistic bihorean și chiar transilvănean. Articolele programatice, staff-ul redacțional compus din membri din rândul cărora rețin atenția câteva nume cu rezonanță în spațiul de cultură bihorean (Roman Ciorogariu, George Bacaloglu, Alexandru Pteancu) și tematica editorială reprezintă probe concludente în sensul celor afirmate. Dincolo de scopul lor informativ, aceste reviste l-au vizat și pe acela de *luminare* și *progres*, prin știință și cultură, fiind puternic marcate de temperatura evenimentelor timpului. Principiile programatice au fost redactate într-un spirit lucid și echilibrat, exprimând, în mod sintetic, dezideratele momentului, resimțite cu acuitate și de populația bihoreană.

În acest climat emulativ apar, desigur, noi publicații. Perioada la care facem referire, deosebit de generoasă sub aspect spiritual, înregistrează și o seamă de efemeride, periodicele culturale importante rămânând *Cele trei Crișuri* și *Familia*, seriile a doua (1926-1929) și a treia (1934-1940). Desigur, nu trebuie să ometem revista *Aurora* (decembrie 1922 – iunie 1923), într-o redactare bilingvă româno-maghiară, o frumoasă și temerară încercare de apropiere între intelectualii români și cei unguri. Aceasta a fost, de fapt, rodul strădaniilor celor din conducerea Reuniunii culturale „Cele Trei Crișuri”, între care, pe lângă colonelul George Bacaloglu, amintim pe alți doi mari luptători pentru Unire: dr. Aurel Lazăr și dr. Nicolae Zigre. Ei s-au implicat cu generozitate într-o problemă extrem de actuală, aceea a cunoașterii și apropierii dintre români și maghiari. Mai mult, lor li s-au asociat nume sonore în epocă, cum au fost George A. Petre¹¹, Kerestúri Sándor, Salamon László, Tiron Albani și Korda Béla.

Astfel, la 24 decembrie 1922, apare la Oradea *Aurora* literară, artistică, teatrală și socială. Director era G. Bacaloglu, iar redactori George A. Petre, Kerestúri Sándor și Salamon László¹². Entuziasmul acestei inițiative este promovat încă din primul număr al revistei: „...Pornim înainte... Suntem tineri, dar suntem vlăstare altoite pe trunchiul comun al lui Eminescu și Petőfi. Din rădăcinile acestui trunchiu vom sorbi hrană pentru amândouă neamurile. Convinși de nouile rosturi ale vremii aruncăm cu toată credința sămânța înfrățirii și a cunoașterii reciproce. Fie ca această sămânță să încolțească și să rodească într-un ogor uman fără granițe sufletești...”¹³.

Deschisă tuturor colaborărilor serioase, după cum preciza directorul revistei în articolul-program de la început de drum, publicația își propunea să publice cât mai multe traduceri din ambele literaturi, iar în aria ei de interes intra și viața socială văzută în ansamblul său. În contextul social-cultural și istoric postbelic, apariția revistei orădene se corelează cu o orientare realistă în plan politic atât din partea intelectualității române, cât și a celei maghiare. Începea să devină limpede pentru ambele părți că, în condițiile noi create după momentul 1918, doar un dialog interetnic fructuos ar putea conduce la rezolvarea situațiilor conflictuale. Demersul umanist al grupării de la *Aurora* se înscrie în ansamblul unor înfăptuiri culturale notabile din perioada

¹⁰ Viorel Horj, „Semicentenarul revistei «Cele trei Crișuri»”, în *Crișana*, 1970, nr. 80, p. 2; I. Hangiu, *Dicționar al presei literare românești (1790-1982)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 74; Nae Antonescu, *Scriptori și reviste din perioada interbelică*, Editura revistei „Convorbiri literare”, Iași, 2001, p. 42; Radu Romînașu, *Asociațiile culturale românești din Oradea și Bihor în perioada interbelică*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2008, p. 56.

¹¹ Poet și ziarist teleormănean cu studii liceale la Satu Mare și apoi stabilit în Oradea. Pentru mai multe amănunte, vezi Stelian Vasilescu, „Schiță de portret. Un poet bihorean George A. Petre”, în *Familia*, 1983, nr. 2, p. 9.

¹² *Aurora*, 1922, nr. 1, p. 1.

¹³ George A. Petre, „Noui orizonturi”, în *Ibidem*, p. 2.

interbelică, ce vizau apropierea româno-maghiară. Revista s-a dorit o punte de comunicare, iar motivația acestei străduințe este lesne de înțeles într-o epocă în care memoria oamenilor păstra încă vie amintirea ororilor „Marelui Război”, nu de mult încheiat.

Ca rezultat al acestei conexiuni, a apărut o antologie din poezii români moderni, ale căror versuri au fost traduse în limba maghiară de Kerestúri Sándor. În replică, un scriitor maghiar orădean a pregătit, în anul 1922, o culegere de nuvele din cei mai reprezentativi scriitori români¹⁴. Colaborarea culturală a înregistrat noi momente semnificative la sfârșitul lunii iunie 1923, când, la Oradea, a apărut o antologie a poezilor moderni maghiari, transpusă în românește de Iustin Ilieșiu. Au fost traduse versuri din peste 25 de poeți unguri, un loc important ocupând poeziile lui Ady Endre (care figura cu 18 poeme în versiune românească) și Babits Mihály. Volumul s-a intitulat *Laura*. Prin eforturile lui George A. Petre, în anul 1930 a apărut (în traducere românească) primul volum de versuri de sine stătător din creația poetului Ady Endre, intitulat *Sânge și aur*¹⁵.

Revista mai conține – conform *articolului-program* – numeroase note referitoare la actualitatea cultural-artistică și literară. Semnalările de spectacole, expoziții și concerte organizate la Cluj, Budapesta și București sunt însoțite de comentarii pertinente. Teatrului și spectacolelor teatrale le este rezervat un spațiu generos, făcându-se referiri – în repetate numere – la teatrul popular și cel muncitoresc.

Treptat, în calea *Aurorei* s-au ridicat o serie de obstacole, mai mult sau mai puțin obiective, începând din zona oficială, care considera prematură inițiativa din orașul de pe Crișul Repede, și sfârșind în sânul intelectualității locale care s-a lăsat ademenită într-o serie de intrigi și neînțelegeri mărunte. Ca alternativă la *Aurora*, Ligeti Ernő, fost redactor la *Napkelet*, a propus editarea unei reviste, în limba română, care să se ocupe exclusiv de cultura maghiară. Însă semnalele redresării situației erau din ce în ce mai anemice. De exemplu, Daday Lorant își manifesta neîncrederea față de apropierea româno-maghiară, apreciind rezultatele obținute ca fiind ne semnificative. Acestor dificultăți li s-au adăugat și cele de ordin financiar. Totuși, revista a reapărut în anul următor, fiind redactată numai în limba maghiară¹⁶.

Viața *Aurorei* n-a fost lungă (niciun an de existență), însă ea constituie în sine o experiență exemplară, valabilă și astăzi, în măsura în care și-a depășit epoca și s-a făcut expresia celor mai sincere năzuințe de armonie interetnică. După o jumătate de an (iunie 1923) și-a încetat apariția, nu atât din cauza greutăților materiale, cât datorită neîncrederii și suspiciunilor survenite de ambele părți.

Fără îndoială, experiența revistei orădene nu a fost izolată. În special în Transilvania interbelică au existat și alte publicații bilingve: *Culisele* (Cluj), *Cimbora* (Satu Mare)¹⁷, dar se pare

¹⁴ *Cele Trei Crișuri*, 1922, nr. 12, p. 1.

¹⁵ *Ibidem*, 1923, nr. 6, p. 100; Ioan Kohn, „Momente semnificative în istoria relațiilor culturale româno-maghiare-perioada interbelică”, în vol. *Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în Eparhia Oradiei. Mărturii-Evocări*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, Oradea, 1980, p.147.

¹⁶ Nae Antonescu, *Reviste din Transilvania*, Biblioteca revistei Familia, Oradea, 2001, p. 291-292; Stelian Vasilescu, „O experiență a dialogului interetnic. Revista Aurora (1922-1923)”, în *Aurora*, 1993, nr. 1, p. 17-20.

¹⁷ Revistă ilustrată pentru copii, apărută în 1922 din inițiativa lui Szentimrei Jenő. De la primul număr și până la desființare (1929), publicația a fost condusă de Benedek Elek. La început a avut o apariție săptămânală, ulterior de trei ori pe lună. Ea a fost tipărită la Baia Mare și Satu-Mare, în condiții destul de dificile. Conținutul ei s-a desfășurat pe o arie destul de diversificată: articole moral-educative, distractive, literare, istorice și de popularizare a cunoștințelor științifice. De asemenea, *Cimbora* avea o rubrică special destinată corespondenței cu copiii, prin care se încerca o îndrumare a acestora în tainele scrisului. Revista a atins într-un timp relativ scurt o mare popularitate, publicând opere din literatura pentru copii maghiară, română și universală. În același timp, redactorul-șef i-a

că revista orădeană s-a remarcat printr-un program bine articulat, pe care a dorit să-l aplice consecvent. Dacă nu a reușit în întregime să atingă acest deziderat nu fost vina ei, ci a împrejurărilor de moment.

Ajunsă la seria a doua, revista lui Iosif Vulcan a căutat să promoveze unitatea spirituală a tuturor românilor. Reapărută în peisajul orădean cultural în martie 1926, revista a rămas una de cultură, tipărită din inițiativa unor intelectuali „dornici de a lupta pentru cultura românească”. Acest obiectiv este fixat în noua *platformă-program* a revistei: „În măsura în care cultura este necesară individului și umanității, ea este necesară și unei națiuni. Dată fiind importanța fără margini a culturii, este ușor de constatat că neamul românesc, căruia sacrificiile actualei generațiuni, alimentate de visurile entuziaste ale înaintașilor, i-au creat posibilitatea de o locui ca stăpân în hotarele unei țări întregite, are nevoie mai mult de cât oricând de cultură. Și încă de o cultură cât mai temeinică și răspândită cât mai adânc în toate straturile populare... Hotărâți a contribui și noi prin modestele noastre puteri, la marea operă de luminare și de întărire prin cultură a acestui progres, ne-am decis a scoate această revistă”¹⁸.

Grupul local care a publicat în paginile revistei era alcătuit din Teodor Neș, Ștefan Mărcuș, G. A. Petre, Petre A. Petre, Alexandru Olteanu, Gheorghe Tulbure, Titus L. Roșu, Ion Isaiu, Tiberiu Moșoiu. Acestora li s-au adăugat poeți, esești, filosofi de marcă ai epocii, precum Ion Minulescu, Emil Isac, Cezar Petrescu, Ion Agârbiceanu, Mircea Vulcănescu, Constantin Noica, Emil Cioran, Tudor Vianu¹⁹.

S-au avut în vedere „luminarea poporului” și „culturalizarea poporului”, concepte care au stat la temelia activităților culturale interbelice, potrivit cărora deținătorii de cunoștințe aveau datoria de a le răspândi în societate. „În special dascălilor li se impune această misiune apostolică – era de părere apreciatul profesor și colaborator al revistei, Teodor Neș. Sufletul lor trebuie să-și risipească lumina cu dărnicie și tot el trebuie să sălășluiască înțelepciunea cuminților bătrâni. Poporul trebuie convins că are nevoie de experiența străbunilor, închisă în filele istoriei, așa cum are nevoie individul de pătaniile trecutului său. Prin activitate dărză, fără destindere, profesorul va arăta maselor nevoia cunoștințelor structurii sociale căreia trebuie să se adapteze individul. Constituția țării, legile, întocmirile și instituțiile sociale sunt elemente indispensabile oricărei orientări în haosul vieții”²⁰. Din această perspectivă, accentul revistei a căzut pe ideea națională și mai puțin pe promovarea unei literaturi originale, redactorii noii serii fiind interesați de viața culturală a orașului Oradea²¹. În consecință, paginile publicației au fost „inundate” de ample pledoarii pentru înființarea unui teatru românesc la Oradea, în vreme ce trupa de teatru maghiară se confrunța și ea cu serioase dificultăți materiale²².

încurajat pe cei mai buni scriitori și poeți contemporani să colaboreze la revistă. Amintim doar câteva nume: Áprily Lajos, Berde Mária, Dsida Jenő, Kacsó Sándor, Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Reményik Sándor, Tamási Áron. Din anul 1933 revista re apare cu numele de *Cimbora Nouă*, având ca redactor șef pe F. László Marcella. Vezi Szabó Zsolt, „*Elek apó és Cimbora*” [Moș Elek și camaradul său], în *Könyvtár*, 1979 nr. 3, p. 5.

¹⁸ V. Cotruș, „Cuvânt înainte”, în *Familia*, 1926, nr. 1, p. 1.

¹⁹ Florin Ardelean, *op. cit.*, p. 110-120.

²⁰ Teodor Neș, *op. cit.*, p. 1-2.

²¹ *Familia*, 1926, nr. 1, p. 16; Ion Simuț, „Revista Familia în configurația culturală a Oradei după Marea Unire”, în vol. *Presa culturală. Lucrările prezentate la Congresul Național de Istorie a Presei*, ediția a VIII-a, Editura Universității din Oradea, 2015, p. 43-45. Vezi și Radu Romînașu, „Culture, Literature and Elites at the Western Border of the Reunited Romania. The „Cele Trei Crișuri” Journal from Oradea (1920-1940)”, în *Journal of Romanian Literary Studies*, 2014, nr. 4, Târgu Mureș, p. 189-198.

²² Tiron Albani, „Criza teatrului maghiar din Oradea”, în *Familia*, 1926, nr. 2, p. 14-15.

Între artele plastice, pictura nu a fost neglijată. Coperta revistei era ilustrată cu reproduceri din Francisc Șirato, Teodorescu Sion, Ștefan Dimitrescu, Augustin Pál sau Tibor Ernő.

Emanciparea culturală a orașului Oradea a fost o preocupare constantă a *Familiei*. Redactorul responsabil M. G. Samarineanu²³, „un macedonean de treabă”, cum era numit în epocă, a depus eforturi considerabile pentru a obține colaborarea lui Victor Eftimiu, Cezar Petrescu și Tabéry Géza. Tot el a organizat numeroase șezători literare cu scriitorii din București și a găzduit în paginile revistei dările de seamă ale Universității „Emanoil Gojdu”, pe care le-a comentat pozitiv. O preocupare importantă a revistei a vizat și constituirea unei organizații profesionale pentru ziariștii locali. Astfel, s-a înființat *Cercul ziariștilor din Oradea*, cu membri români și maghiari: Gheorghe Tulbure, Tabéry Géza, George A. Petre, M.G. Samarineanu, Katona Béla, Hegedüs Sándor etc. Din perspectiva obiectivului fundamental enunțat, *Familia* a militat și pentru așezarea unor busturi (Vulcan, Coșbuc), precum și un monument Eminescu, în perimetrul orașului Oradea.

În ceea ce privește tărâmul literar, în domeniul prozei sunt prezenți Victor Eftimiu, Cezar Petrescu, Gib I. Mihăescu, L. Sandu, George Acsineanu (proză scurtă), dar cel mai frecvent este publicat cu poezii chiar redactorul responsabil, M.G. Samarineanu. Au urmat alte colaborări notabile, cum au fost cele ale lui Al. T. Stamatiad, Emil Isac, Ion Marin Sadoveanu²⁴.

Marele handicap al acestei a doua serii a fost, fără îndoială, lipsa unui critic literar cu experiență. Recenziile și cronicile literare s-au ocupat în numeroase cazuri de publicații lipsite de însemnătate. Acest fapt demonstrează inexistența unei orientări literare clare, fapt care are, desigur, o încărcătură majoră pentru o revistă literară și de cultură. Ca urmare, acest fapt poate fi un motiv suficient de consistent pentru care această serie a *Familiei* nu a rezistat mai mult de patru ani. Mai adăugăm și lipsa de criterii estetice, nivelul depășit al producțiilor literare publicate etc. Dincolo de aceste neîmpliniri, din perspectiva temporală, revista a rămas un câștig cert pentru societatea bihoreană. Avem în vedere experiența acumulată, zbaterile redacției și ale colaboratorilor, număr de număr, eșecurile și succesele lor. În acest sens, ilustrativ ni se pare bilanțul activității făcut la începutul anului 1929, care încearcă să explice lămuritor și pertinent – din perspectiva istoriei culturale – situația revistei: „Pornim un an nou. Greutățile care s-au ținut scai de noi încearcă să ne sugrume. Suntem tineri însă. Toți purtăm entuziasmul ca o platoșă. Și vom învinge. Nu încercăm să formăm curente... Noi vrem să punem în mâna celor ținuti de soartă secole de-a rândul în întuneric, o luminiță... Nu școală vrem să formăm, ci un stimulent pentru dezvoltarea gustului spre slova românească... Colecția celor trei ani ne este mărturie că ne-am ținut de program”²⁵.

După trei ani de strădanie, a doua serie a revistei își încetează apariția, urmând ca experiența dobândită să rodească într-o nouă serie, a treia, sub coordonarea aceluiași M.G. Samarineanu. Perioada cuprinsă între martie 1934 și august-septembrie 1940 a reprezentat o realizare de excepție pentru revista *Familia*, atât din punctul de vedere al modernității, al contactului direct cu literatura momentului, cât și al apropierei fecunde față de ideile culturii românești și europene interbelice. Grupul redacțional a reușit să depășească problemele financiare. Directorul ei acumulase o vastă experiență în domeniu, astfel că a avut răgazul necesar

²³ Pentru mai multe amănunte vezi Gabriel Moisa, *Elita locală și identitate națională la frontiera de vest a României în perioada interbelică*. M. G. Samarineanu și George A. Petre, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2020, p. 131-172.

²⁴ *Familia*, 1926, nr. 4, p. 5, *Ibidem*, 1927, nr. 10-11, p. 8; nr. 8-9, p. 2-5; *Ibidem*, 1928, nr. 1-2, p. 1.

²⁵ *Pe marginea actualității*, în *Familia*, 1929, nr. 1, p. 1.

pentru a evalua cu obiectivitate atât succesul, cât și nereușitele, și astfel, la începutul unui nou drum pentru destinul revistei, a reușit să impună acesteia un program modern, în consens cu noile achiziții literar-artistice, eliminând provincialismul și mentalitatea sămănătoristă, elemente promovate constant în seria precedentă. Revista nu a mai păstrat caracterul enciclopedic, și a devenit aproape în exclusivitate o publicație cu caracter literar, păstrând totuși un spațiu destul de vast pentru înregistrarea evenimentului cotidian.

Noul program fixează reorientarea redacției: „Ne-am propus să fim în linia vremii noastre... Nu ne paște gândul să dăm directive, să creăm curente și opinii literare... Ceea ce ne interesează este talentul onest. Programul unei reviste îl definește, mai bine decât orice, linia colaboratorilor săi. Va trebui, în mod firesc, să depășim limitele orizontului provincial”²⁶. Ilustrativ, tot în acest sens, este articolul *Regionalism și centrism*, din care spicuim un paragraf edificator: „Noi ținem să se știe: reprezentăm cultura românească, una și aceeași la Botoșani ca și la Craiova, la Constanța ca și la Baia Mare”²⁷.

A fost, de altfel, perioada de glorie a revistei, care se încadrează într-un proces mai larg de resurrecție literară și artistică din Transilvania deceniului al patrulea din secolul XX. Revista orădeană a fost susținută de un grup de scriitori transilvăneni, cărora li s-au adăugat numeroși bucureșteni. Familia își schimbă și formatul, adoptându-l pe cel de carte, iar ca volum depășește de departe toate revistele literare din Transilvania interbelică (avea în medie 100-110 pagini), apărând în condiții grafice excepționale²⁸.

Pe lângă implicarea revistei în problematica fenomenului literar interbelic românesc (problemele de critică și istorie literară, dezbaterile opiniilor literare etc.), publicația orădeană a făcut loc în paginile sale și teoriei privind concepția estetică a localismului creator²⁹.

În fața redacției a stat un obstacol deosebit de dificil pe care a reușit să-l depășească în urma experienței și tenacității. Era vorba, în primul rând, de aducerea unui cronicar literar energic și competent, bine informat și cu o cultură generală bine consolidată, care să devină coloana vertebrală a revistei. Octav Șuluțiu a fost persoana la care s-a oprit conducerea revistei. Acesta a reprezentat un câștig enorm pentru *Familia*, el susținând rubrica *Scriitori și cărți* într-un mod magistral, după părerea unanimă a specialiștilor din domeniu. De altfel, zona dedicată cronicii literare aparținea, aproape în exclusivitate, lui Octav Șuluțiu³⁰.

Din anul 1938 apare cu subtilul „Revista Asociației scriitorilor români din Ardeal”, situație care a produs unele nedumeriri, întrucât în paginile sale publicau și numeroși scriitori bucureșteni. Colaboratorii revistei au fost numeroși și importanți: N. Iorga, Lucian Blaga, Mircea Eliade, Constantin Noica, Ion Agârbiceanu, Emil Isac, Ion Minulescu, Ion Pillat, Cezar Petrescu, Coca Farago, Al. Dima, N. Davidescu, Eugen Jebeleanu, Al. Brătescu-Voinești, Hortensia Papadat Bengescu, Radu Gyr, Aron Cotruș, Victor Eftimiu, Ștefan Baci, Radu Stanca etc.

Au fost tipărite articole cu conținut istoric semnate de Teodor Neș, Titus L. Roșu și Darius Pop, în vreme ce poezia a fost bine reprezentată, ea aparținând generației care se maturizase în jurul creației genialului Lucian Blaga și a lui Ion Barbu. La rândul ei, proza este una eclectică și

²⁶ Gheorghe Tulbure, „De la Iosif Vulcan până la noi”, în *Ibidem*, 1934, nr. 1, p. 5-9.

²⁷ M. G. Samarineanu, „Regionalism și centrism”, în *Ibidem*, 1935, nr. 9, p. 121.

²⁸ Nae Antonescu, *Reviste*, p. 15-16; Stelian Vasilescu, „Reviste culturale din Nord-Vestul Transilvaniei în perioada interbelică”, în vol. *Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în Eparhia Oradei. Mărturii-Evocări*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, 1980, p.142.

²⁹ Al. Dima, „Localismul creator”, în *Familia*, 1935, nr. 2, p. 3-8.

³⁰ Nae Antonescu, *Reviste*, p. 16-17.

aparține unor nume sonore, precum Anton Holban, Horia Furtună, Cezar Petrescu, Gib I. Mihăescu, V. Papillian, Mihail Chirnoagă etc³¹.

Unitatea spirituală a tuturor românilor a fost în continuare un obiectiv major al publicației. *Familia* „este primul organ de presă românesc care nu se sprijină exclusiv pe contribuția financiară a autorităților, ci și pe cititorii săi proprii. Este prima revistă românească din Bihor care și-a asumat riscul de a porni pe cont propriu, ca un organ independent și, plasându-se în ierarhia revistelor românești fruntașe, s-a angajat să propovăduiască unitatea spirituală a tuturor românilor pe plan european”³². Această pledoarie *pro domo* încerca să dea un răspuns unor atacuri venite dinspre alte reviste, și, în acest context, se reafirma programul revistei: popularizarea culturii românești în Transilvania, contactul permanent cu Bucureștiul, perfecționarea conștiinței estetice în părțile de vest ale țării, descoperirea și încurajarea talentelor locale.

O altă problemă, foarte atent urmărită, a fost aceea a relațiilor româno-maghiare. În anul 1935, directorul revistei a inițiat o anchetă³³ pe această temă, la care au răspuns numeroși scriitori români și unguri: Lucian Blaga, Mihail Sadoveanu, Cezar Petrescu, Petru Comarnescu, Victor Eftimiu, Camil Petrescu, Szemler Ferencz, Zilahi Lajos, Babits Mihály, Illés Gyula. Concluziile dezbaterilor au fost optimiste: „Răspunsurile scriitorilor publicate până acum sunt categorice. Toți sunt călăuziți de gânduri identice cu noi, cei din jurul revistei *Familia*. De ce nu? Mai ales pe tărâmul înflorit al culturii. De ce să nu ne înțelegem? Desprinși de politicianism, dezghețați de preocupări cari nu aduc decât foloase personale momentane unora, ne putem avânta spre soare ca să-i smulgem o fărâma de căldură cu care să încălzim inimi, să luminăm unghere sufletești și să netezim drum spre prietenie”³⁴.

Din păcate, revizionismul de atunci a menținut întrebarea la ordinea zilei, iar drumul spre prietenie și colaborare, dorit de unii dintre ambele părți, avea să întâmpine încă multe și dureroase asperități. De remarcat, în acest sens, activitatea intensă a lui Alexandru Olteanu, care, între anii 1934 și 1940, a fost, fără întrerupere, titularul rubricii *Revista revistelor maghiare*. De asemenea, a semnat recenzii și comentarii în această problematică, consemnând și momente de apropiere sinceră existente în tradiția culturală a celor două popoare. De pildă, poemul *Ady Endre și românii* a fost scris cu ocazia comemorării a două decenii de la moartea poetului³⁵.

Curentul politic de revizuire a Tratatului de la Trianon, care a pus stăpânire cu frenezie peste Ungaria, a fost combătut cu fermitate de revista *Familia*. Au fost publicate numeroase studii și articole care demonstrează lipsa de temeinicie a argumentelor părții ungare. De altfel, redacția revistei a încurajat munca depusă de Alexandru Olteanu în direcția elaborării unei Cronici a Europei Centrale, în care o atenție deosebită s-a acordat luptei antirevizioniste și respingerii regimurilor totalitare. Vremurile, însă, erau tulburi și – după ce, prin mijlocirea literaturii și culturii, revista orădeană și-a adus o contribuție importantă la apropierea popoarelor român și ungar – *Familia* și-a întrerupt brusc apariția în toamna tragică a anului 1940. De altfel, numărul 7/8 (iulie-august) – ultimul din serie – a fost confiscat la granița de autorități horthyste.

Toate revistele consultate până în acest punct al demersului nostru au propus cititorilor o lectură pe cât de agreabilă, pe atât de instructivă, cu generoase reverberații educative, apreciată

³¹ *Ibidem*, p. 69-73; Stelian Vasilescu, *op. cit.*, p. 142.

³² *Familia*, 1935, nr. 2, p. 110.

³³ Pentru mai multe amănunte vezi M. G. Samarineanu, „Ancheta noastră”, în *Ibidem*, nr. 5-6, p. 65-75.

³⁴ *Familia*, nr. 9-10, p. 75.

³⁵ *Ibidem*, 1939, nr. 2-3, p. 31-42.

de toate straturile sociale din Crișana și de dincolo de fruntariile acestei provincii istorice. Atât pentru conținutul lor interesant, cât și pentru posibilitatea ținerii unei evidențe culturale, aceste reviste se puteau păstra ani de-a rândul, chiar în colecții, atât în micile, cât și în marile biblioteci, constituind o adevărată „carte de învățătură” pusă la îndemâna tuturor vârstelor.

O altă revistă care s-a impus în societatea timpului a fost cea intitulată *Rânduri* – literară și pedagogică, tipărită bilunar, începând din anul 1934, din inițiativa unui grup de învățători din Vașcău, coordonați de Rânciță Bratu. Redactor responsabil a fost numit Alexandru Nica. După constituirea Revizoratului școlar Beiuș (1 aprilie 1935), publicația a fost patronată de această instituție, ea militând pentru implicarea cadrelor didactice (inclusiv a învățătorilor veniți din Vechiul Regat pe granița de vest a țării, imediat după Marea Unire, pentru a suplini lipsa acută de personal didactic) în procesul de culturalizare a mediului rural, prin stabilirea efectivă a acestora în satele și comunele județului³⁶.

Coloanele ei au fost deschise, spre colaborare, tuturor celor care doreau să participe la propășirea și ridicarea nivelului cultural al locuitorilor din această zonă. Au fost propuse numeroase rubrici: pedagogie și educație (*Metoda centrelor de interes*, *Individualizarea învățământului*, *Factorul primordial al cunoașterii: Intuiția*, *Jocul și importanța lui educativă*, *Însemnătatea orientării profesionale în viața individului*, *Doctrina lui Freud*, *Însușirile cerute educatorului* ș.a.), poezie și proză (articole consacrate unor personalități din domeniul literar, versuri, fragmente de romane elaborate de autori locali, cronici literare), folclor (amintim aici pe învățătorul Dumitru Colțea din Cărăsău, un harnic culegător de folclor din satele Depresiunii Beiușului), istorie politică și culturală în Transilvania etc³⁷. Revista a reușit într-un timp foarte scurt să obțină o largă colaborare cu alte reviste similare din țară, precum *Banatul literar* (Caransebeș), *Iconar* (Cernăuți), *Pământul* (Călărași), *Decalog* (București), *Marea noastră* (Constanța), *Statul și școala* (Cluj), *Raza literară* (Craiova), *Luceafărul* (Timișoara)³⁸.

Publicația a avut de luptat cu multe greutăți, dintre care cea mai stringentă a fost nepăsarea, „acest flagel ce omoară atâtea inițiative bune”³⁹. Pe lângă aceasta, au apărut și o serie de fricțiuni între conducerea revistei și Revizoratul școlar, ceea ce a determinat încetarea colaborărilor publicistice. Totuși, demersul cultural și tipografic de la Vașcău a fost continuat la Beiuș, prin revista *Crișul Negru*, primul număr fiind tipărit în 1936, sub egida Revizoratului școlar Beiuș, cu o apariție lunară, și cu efortul și susținerea exemplară a învățătorilor din regiune. Noua publicație și-a început activitatea sub conducerea unui comitet de redacție, având ca director pe Constantin Borc, iar ca secretar de redacție pe Miron Mechiu.

Rețin atenția, din articolul-program, câteva idei interesante și generoase: „coloanele acestei reviste vor sta întotdeauna la dispoziția tuturor acelor care vor să lupte alături de noi, pentru propășirea și ridicarea nivelului cultural al acestei regiuni. Vom publica articole din toate domeniile de activitate spirituală, vom sprijini și vom încuraja orice încercare de afirmare românească, pe aceste plaiuri...Vom ține neîntreput trează flacăra naționalismului curat și nefalsificat. Toate sufletele românești din această regiune, care sunt și gândesc alături de noi, sunt chemate să activeze în rândurile noastre”⁴⁰.

³⁶ G. Boboc, „Școala și educatorii ei”, în *Rânduri*, 1935, nr. 1, p. 2-3; *Ibidem*, 1936, nr. 10-12, p. 18-19.

³⁷ *Crișul Negru*, 1936, nr. 1, p. 1, 17-40; nr. 2, p. 3-9.

³⁸ Gavril Hădăreanu, „Înflorirea culturii în perioada interbelică”, în vol. *Beiușul și lumea lui. Studiu monografic*, vol. II, Editura Primus, Oradea, 2008, p. 674.

³⁹ Constantin Tâlvescu, „Cuvânt înainte”, în *Crișul Negru*, 1936, nr. 2, p. 1.

⁴⁰ „Apel”, în *Ibidem*, nr. 1, p. 1.

Revista de cultură a fost tipărită la Tipografia și Librăria „Doina” din Beiuș și a câștigat rapid aprecierea învățătorilor, prin gama largă de probleme abordate în paginile sale. Exemplificăm printr-o serie de articole reprezentative: *Raportul dintre școală și familie prin educație*, *Determinarea sensibilității vizuale și auditive a copiilor de școală primară*, *Educatorul așa cum îl concepea Rousseau*, *Ideile dominante în noua programă analitică*, *Experiența în pedagogie* etc. Alături de acestea se regăseau rubrici destinate recenziilor, fragmentelor de roman, folclor adunat din satele bihorene, scurte cronică ale principalelor reviste culturale din România, informații despre manifestările muzicale, teatrale sau plastice și nu în ultimul rând *Partea oficială*, redactată de Revizoratul școlar din Beiuș, în care erau publicate note despre posturile didactice vacante în regiune, despre legislația educațională, despre experiențele metodice proprii etc. Astfel, s-a intenționat ținerea la curent a dascălilor români din regiune cu întreaga problemă referitoare la procesul de învățământ și, în paralel, s-a militat pentru deschiderea unor pagini special destinate încercărilor literare. Dintre colaboratorii revistei amintim pe: George Sfârlea, Gavril Cosma, V. Cordoș, C. Tâlvescu, Pantea Toma, I. A. Chiriță, D. Colța, I. Bradu, F. Lăzureanu, Paul Pop, Vasile Tiba, dr. Anton Feier. De asemenea, revista s-a remarcat printr-o redactare îngrijită, care a adus un plus de valoare publicației beiușene⁴¹. Concluzionând, suntem de acord cu aprecierile lui Constantin Tâlvescu, unul dintre mentorii principali ai publicației: „Revista Crișul Negru a lăsat în urmă o dâră de lumină, menită să asigure cele mai frumoase perspective viitorului. Ea și-a ales de la început o linie de conduită dreaptă, demnă și bine definită...a realizat marea operă de a concentra cel puțin o dată pe lună... toate gândurile și sentimentele dascălimii de pe aceste plaiuri, asemenea unor raze concentrice dătătoare de viață”⁴².

Din aceeași arie tematică face parte și *Foaia Școlară* – revistă pedagogică-culturală, cu o apariție lunară, cu excepția lunilor iulie și august (din anul 1935 se nota că, în caz de necesitate, revista va edita și suplimente săptămânale), tipărită la Tipografia Diecezană Oradea, având ca redactori pe C. Coroiu și C. Bunea în perioada 1928-1932, pe revizorul școlar Constantin Munteanu (1933), iar din 1935 pe Ioan Mangra, președintele Comitetului Școlar Județean. Revista și-a propus să cuprindă preocupările educaționale și culturale ale cadrelor didactice bihorene. Începând din luna mai a anului 1937, ea și-a schimbat denumirea în *Școala Bihorului*, revistă pedagogico-culturală a corpului didactic primar din județ, susținută și editată de Reuniunea învățătorilor din Bihor și de aceleași Revizorat și Comitet școlar⁴³.

Articolele au fost grupate pe diverse teme pedagogice (*Dominantele pedagogiei contemporane*, *Aparatul psihanalizei în educație*, *Corelația dintre gândire și mișcare la copil*, *Realizări și tendințe în școala americană*), moral-religioase (*Religie și școală*, *Mintea, religia, morala*, *Rugăciune și educație*) și de propagandă culturală (*Ridicarea culturală a satelor*, *Din cetatea culturii*, *Pentru dezvoltarea satului cultural*)⁴⁴. Printre colaboratorii revistei se evidențiază o serie de personalități marcante: Gh. Sofronie, dr. Eugen Speranția, Nicolae Firu, George Bota, Gh. Tulbure, Dan Pompiliu, Gh. Bordașiu, C. Bunea și Nicu Anghel.

În paginile acestor reviste cu profil pedagogic-cultural au fost dezbătute principalele probleme ale învățământul românesc interbelic, căutându-se cele mai eficiente mijloace și

⁴¹ *Ibidem*, p. 17-21; *Ibidem*, nr. 3, p. 14-26.

⁴² *Ibidem*, nr. 2, p. 2-3.

⁴³ *Astra Bihariei*, 1932, nr. 1, p. 1; G. Bacaloglu, „Programul nostru”, în *Aurora*, 1922, nr. 1, p. 1; Radu Rominașu, *op. cit.*, p. 322-323; Nae Antonescu, *Reviste din Transilvania*, Biblioteca revistei „Familia”, Oradea, 2001, p. 291-292; *Crișul Negru*, 1936, nr. 1, p. 1; *Școala Bihorului*, 1938, nr. 1, p. 1.

⁴⁴ *Foaia Școlară*, 1936, nr. 4-7, p. 53-65; *Ibidem*, 1935, nr. 7-8, p. 120-122; *Ibidem*, 1934, nr. 5, p. 127-130; *Ibidem*, 1928, nr. 2, p. 42-45; nr. 9-10, p. 318-320; *Ibidem*, 1929, nr. 4, p. 425-431; nr. 5-6, p. 481-484.

metode pentru modernizarea procesului instructiv-educativ. Temele abordate cu predilecție făceau referire la influența familiei în educație; Activitatea extra-școlară a învățătorului; Cunoașterea individualității elevului; Despre alegerea carierei; Rolul învățătorului în societate; Cum poate să-și câștige învățătorul autoritatea morală față de școlari și părinți; Influența educației în procesul de formare a caracterului moral; greșelile pedagogice și îndreptarea lor etc.

În centrul preocupărilor dascălilor s-a aflat și culturalizarea populației românești. Ca atare, în diverse contexte s-a pus în discuție, prin ample articole de fond, identificarea celor mai eficiente mijloace prin care locuitorii satelor să conștientizeze importanța științei de carte. Învățătorii apreciau într-un mod just faptul că neștiința reprezintă un serios obstacol în calea propășirii întregului neam, școala fiind considerată din această perspectivă „magazinul bogățiilor lumești, iar învățătorul împărțitorul acelor”⁴⁵.

De asemenea, prin intermediul acestor reviste de specialitate, învățătorii aveau posibilitatea să se informeze în legătură cu evenimentele politice importante ale vremii, dar și cu cele mai noi abordări didactico-pedagogice din țară și străinătate.

De aceea, preocupările acestor publicații s-au îndreptat și în direcția găsirii celor mai eficiente mijloace pentru perfecționarea metodică-didactică a învățătorilor, care să fie în consens cu realitățile timpului. Prin intermediul acestor reviste, învățătorii români bihoreni își propuneau să promoveze în societatea românească de la granița de vest a țării o cultură autentică, considerată un important factor de progres social. În consecință, au fost alocate spații editoriale generoase articolelor care evidențiau starea precară a școlilor, în special din mediul rural, încercându-se și identificarea unor soluții optime pentru remedierea situațiilor semnalate. Erau apoi evidențiate carențele sistemului educațional, cauzate în principal de lipsa manualelor școlare, de scăderea numărului cadrelor didactice și de slaba lor pregătire profesională. Ca urmare, au fost trase numeroase semnale de alarmă referitoare la necesitățile stringente de dezvoltare și perfecționare a corpului didactic în consens cu principiile moderne ale pedagogiei europene. Alte subiecte discutate au fost din domeniul limbii și literaturii române, a științelor naturale etc.

La rândul său, *Observatorul* a fost o revistă culturală, socială și religioasă, având o orientare confesională greco-catolică, fiind tipărită cu sprijinul episcopului unit Valeriu Traian Frențiu. A debutat în peisajul presei locale în martie 1928, având în frunte pe profesorii Ioan Teiușean și Louis Barral, alături de Iréné Merloz, care asigurau traduceri și recenzii din beletristica franceză. Între anii 1931 și 1932 publicația a avut ca și subtitlu „Revistă documentară-culturală-religioasă”, iar din anul următor și până la sistarea apariției sale (1936) s-a prezentat ca o revistă de cultură generală. Articolele publicate au acoperit o problemă foarte variată, de la chestiunile sociale, istorice și literare, până la cele de ordin filosofic, estetic, religios și științific. De asemenea, existau rubrici destinate recenziilor de carte, revistei presei și dialogului cu cititorii. Dintre colaboratori îi amintim pe Moisa Sora Noac, Ioan Georgescu, Ioan Ceparu, Traian Pinteru, Valeriu Traian Frențiu și alții⁴⁶. De remarcat că toți aceștia erau intelectuali locali profund implicați în procesul de culturalizare a societății bihorene interbelice, fapt promovat cu perseverență și de *Observatorul* beiușean: „o istorie a mișcării literare nu se poate face numai prin studiul scriitorilor mari, ci trebuie să se țină seama și de scriitorii mai de rând”⁴⁷.

⁴⁵ Școala Bihorului, 1938, nr. 3, p. 1.

⁴⁶ Gavril Hădăreanu, *op. cit.*, p. 665-668, 671, 672; Gabriel Moisa, „Oradea anilor '20 ai secolului trecut. Repere demografice, politice, economice și spirituale”, în vol. *Aurel Lazăr și epoca sa*, coordonatori: Aurel Chiriac, Ion Zainea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2007, p. 83-84.

⁴⁷ *Observatorul*, 1933, nr. 4, p. 152.

În anul 1934, profesorul Louis Barral s-a mutat în capitala țării și a transferat la București și redacția revistei. În perioada bucureșteană, revista a avut o orientare culturală evidentă. S-au publicat numeroase articole despre opera unor mari romancieri din literatura universală, s-au tradus texte culturale și literare din limba franceză, s-au stabilit rubrici permanente precum buletin literar, buletin artistic și buletin bisericesc⁴⁸.

Presa culturală locală a înregistrat și alte încercări de scurtă respirație, unele promițătoare, precum *Muguri Noi* (1932), *Suflet românesc* (1933, editată de Casa Națională a Județului Bihor), *Flori de crâng* (1933-1934) și *Astra Bihariei* (editată sub egida despărțământului central-județean al „Astrei”, în intervalul 6 martie – 15 mai 1932), ultima continuând apreciatele calendare populare, care s-au adresat cu precădere lumii rurale.

Prin intermediul ultimei reviste menționate, s-a solicitat realizarea unei colaborări permanente între intelectualii din mediul rural și cel urban, scopul urmărit fiind dezvoltarea culturală a Crișanei în acord cu realitățile timpului. O modalitate eficientă pentru concretizarea acestui deziderat a fost – în concepția inițiatorilor – această „foaie pentru mintea și inima săteanului”.

Încă din primul număr, *Astra Bihariei* a cuprins numeroase articole care au încercat să informeze și să educe țăranimea bihoreană, fiind abordate domenii diverse ale vieții socio-culturale. Spre exemplificare, redăm câteva dintre titlurile cele mai reprezentative ale revistei: *Industria la sate*, *Sărmanul vicovean* (povestire de război), *Criza economică și plugarii români*, *Lucrările plugarului în luna martie*, *Întovărașirea plugarilor*, *Creșterea păsărilor*, *Îngrijiți-vă sănătatea*, *Fabule*, *Evangelia zilei* etc⁴⁹.

Comitetul redacțional a adresat intelectualității rurale, prin articolul *Un cuvânt și o rugare către cărturarii satelor*, un apel de a colabora la revistă, astfel încât să se poată dezvolta „toate laturile de manifestare ale vieții culturale la sate, a ridica la suprafața conștiinței intelectuale cu fapte concrete de informație problemele ei de actualitate... a le analiza în laboratorul muncii de specialitate și astfel cristalizate... să pășim cu toții la înfăptuiri de organizare culturală a satelor noastre”⁵⁰. În aceeași direcție, prin revistă s-a urmărit și promovarea rolului cultural al *Astrei* în realitatea postbelică, când s-au făcut auzite și o serie de voci care susțineau inutilitatea vechii Asociații de cultură în noile realități social-politice. Reacția redacției a fost promptă: „După război – se putea citi într-un articol – *Astra* are un rol mai luminos ca oricând. Ea are chemarea frumoasă de a reînnoi frumoasele zile de însuflețire și înțelegere românească... Astăzi, mai mult decât oricând, trebuie să deșteptăm la popor și intelectuali deopotrivă cugetările cele senine și serioase pentru întronarea adevăratei înțelegeri și solidarități naționale. Stând deasupra frământărilor politice, *Astra* e chemată să facă această împăcare și înfrățire a sufletelor”⁵¹.

Problemele cele mai frecvent discutate erau din sfera următoarelor domenii: Noțiuni de educație cetățenească (cu accent pe combaterea comunismului), Chestiuni agrare și silvice, Educația țăranului pentru ideea și foloasele întovărașirii lor, Gospodăria plugarului, Ocupații de iarnă, Industrii sătești, Etnografia și arta poporană a Bihariei, Literatura din popor și pentru popor, Igiena plugarului, Gânduri și sfaturi de la femei pentru femei, Școala și cultura satului, Educația religioasă și morală (cu accent pe combaterea sectelor religioase), Din nevoile satului (rubrică permanentă pentru susținerea și promovarea inițiativelor culturale ale intelectualității de la sate), Răvașul săptămânii (știri de interes pentru sate, culese și comentate), De vorbă cu

⁴⁸ Gavril Hădăreanu, *op. cit.*, p. 672.

⁴⁹ *Astra Bihariei*, 1932, nr. 1, p. 2-9; Radu Romînașu, *op. cit.*, p. 250.

⁵⁰ *Astra Bihariei*, 1932, nr. 1, p. 12.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 3, p. 2.

intelectualii satelor (sfaturi pentru organizarea culturală a satului), Mișcarea culturală a Bihariei (rapoarte scurte ale activității diferitelor asociații culturale ce au acționat în mediul rural), Activitatea culturală a studențimii la sate, Lucrul făcut la vremea sa (sfaturi de sezon pentru plugar, informații despre târguri, expoziții, demonstrații agricole), Calendarul, evanghelia săptămânii, Sfat bun la nevoie (răspunsuri la întrebări), Sacul cu snoave (rubrica de umor)⁵². După cum se poate observa, aceste rubrici înglobau articole culturale, juridice, literare, economice, administrative și moral-religioase⁵³.

Deși nu a avut timpul necesar pentru a se impune în peisajul publicistic interbelic local, *Astra Bihariei* a reprezentat o apariție salutăată cu entuziasm atât de intelectualitate, cât și de lumea rurală românească. Din păcate, și această revistă a fost sacrificată datorită lipsei fondurilor financiare. Acest fapt nu a împiedicat-o însă ca, pe tot parcursul apariției sale, să servească mișcarea culturală inițiată de despărțămintele bihorene ale *Astrei* în mediul rural românesc din spațiul istoric al Crișanei.

Toate publicațiile, fără excepție, s-au confruntat cu dificultăți materiale, uneori insurmontabile, în ciuda eforturilor deosebite ale unor redactori care, de multe ori, au contribuit la susținerea acestora din propriile salarii. Această luptă continuă pentru a menține pe linia de plutire mai ales periodicele culturale, de a căror necesitate inițiatorii erau ferm convinși, răzbate mereu în paginile revistelor. Dar cine erau acești redactori de periodice culturale, cărei categorii de intelectuali aparțineau? În primul rând, erau cadre didactice. Mulți dintre profesorii și învățătorii școlii interbelice bihorene au considerat că una dintre cele mai importante misiuni pentru ei este aceea de animatori culturali. Putem enumera nume de prestigiu: George Bota, Constantin Pavel, Teodor Neș, Nicolae Firu. O altă categorie intelectuală cu contribuții semnificative a fost cea a juriștilor (George Sofronie, Victor Cădere, Iosif Iacob). Urmau profesioniștii, gazetarii de formație, care își merită acest atribut prin continuitate și responsabilitate asumată. Ei sunt cei care au dat girul seriozității și al lucrului făcut responsabil. Ei au ținut legătura cu mișcarea culturală, literară și au fost la curent cu întreaga viață socială românească, iar prezența lor în comitetele de redacție ale revistelor de cultură a reprezentat un fapt firesc: M. G. Samarineanu, George A. Petre, Octav Șuluțiu, Gh. Tulbure, G. Bacaloglu⁵⁴. Efortul continuu și generos al acestor oameni, punctat cu realizări greu de evaluat azi, a avut ca urmare o activitate publicistică pe tărâmul culturii românești demnă de aprecierea noastră.

În ceea ce privește programele acestor reviste culturale, trebuie să reiterăm observația care are în vedere mai vechea sintagmă familiară intelectualității militante române: „luminarea poporului”. Dacă luăm în considerare marile handicapuri pe care le avea cultura românească de depășit în această parte a țării, vom fi de acord asupra priorităților programatice pe care intelectualii implicați s-au străduit să le respecte și cărora noi, acum, după ce am trecut pragul secolului și al mileniului, le datorăm atât de mult: „nevoia de a consolida sufletește un teritoriu, care ne revenea de drept, dar a cărui viață românească nu fusese lăsată să se dezvolte în mod firesc, după tendințele ei organice, ci fusese forțată să ia alte forme după un tipar străin”⁵⁵.

Evidențiindu-se prin programe proprii, având ca obiective emanciparea culturală, renașterea națională, asanarea morală și impunerea valorilor locale și naționale în procesul de culturalizare, revistele de cultură din Bihorul interbelic au demonstrat, număr de număr, că și-au

⁵² *Ibidem*, nr. 1, p. 12.

⁵³ *Gazeta de Vest*, 1932, nr. 738, p. 2.

⁵⁴ Gabriel Moisa, *op. cit.*, p. 131-352.

⁵⁵ „Drumul nostru”, în *Cele trei Crișuri*, 1921, nr. 1-2, p. 3.

asumat, în mod responsabil și în deplină cunoștință de cauză, realizarea acestor obiective. Asanarea morală, cristalizarea valorilor morale prin evidențierea unei atitudini de mare verticalitate au făcut parte din acest demers cultural interbelic atât de necesar în vremurile imediat următoare constituirii statului național unitar român.

Aria tematică este una de mare respirație națională și socială, servind în egală măsură idealului de dreptate socială și celui de unitate națională. Abordările sunt în măsură să susțină ideile anunțate, dar de o manieră care să aducă și alinare sufletului mult încercat al românului bihorean.

Nevoia de informare corectă a cititorilor, concomitent cu procesul de emancipare și culturalizare a acestora, e pusă în pagină de redacțiile revistelor de cultură prin subiecte menite să alunge nebuloasele din mințile acestora, prin articole temeinic documentate, mai ales când e vorba de istorie. Vorbind despre acest tip de articole, în urma unei cercetări monografice a revistelor studiate, s-ar desprinde cu pregnanță o coordonată constantă, și anume: problematica ființei naționale românești. Mărturiile de acest fel, ce domină paginile numeroaselor numere din revistele culturale, se pot cuprinde în următoarea posibilă structurare: o primă grupare de articole istorice, scrise cu moderație, cu vădit scop de popularizare, mai întotdeauna îmbrăcând o haină voit didactică. Ele au ca obiect o variată gamă de aspecte ale trecutului și prezentului românesc (comunicarea unor sumare cunoștințe despre etnogeneza poporului român, evocarea unor momente dramatice din istoria Crișanei, transcrierea unui bogat material informațional despre istoria românilor, vizând momente, evenimente și personalități determinante în păstrarea și consolidarea ființei naționale etc.); inserarea în cuprinsul numerelor a medalioanelor de personalități care s-au jertfit pentru cauza românească și care au reprezentat tot atâtea lecții de educație național-patriotică; abordarea identității naționale prin intermediul limbajului literar, textele din această sferă ocupând un loc semnificativ în economia generală a revistelor.

Creația lirică, cu segmente mai mult sau mai puțin reușite, prezintă în fiecare număr al revistelor la care facem referire, dincolo de promovarea unor talente locale, e percepută ca o formă de militantism cultural-național și are menirea să sensibilizeze pe cititori, să țină trează conștiința națională și să revigoreze spiritul patriotic și sentimentul mândriei de a aparține poporului român reîntregit.

Din punct de vedere publicistic, putem afirma că periodicele culturale românești din Bihorul interbelic se încadrează în categoria periodicelor moderne, cu o rubricatură echilibrată, cu titluri interesante și rubrici stabile, pe tot parcursul aparițiilor lor. Revistele culturale românești din Bihorul interbelic au reprezentat consecința firească a dezvoltării și modernizării presei românești, fenomen puternic resimțit la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor, când „modernizarea ziarului, înmulțirea rubricilor, ieftinirea și comercializarea mai dibace, dezvoltarea reportajului, punerea ziarului în mâna celor mulți le datorește presa română ziariștilor străini veniți și statorniciți în România. Intelectualizarea și punerea ziarului în serviciul ideilor a fost, întotdeauna, opera ziariștilor români”⁵⁶.

Această activitate efervescentă, stopată pentru câțiva ani ai deceniului 40, a persistat apoi în conștiința generațiilor care au trăit acele frământări și au petrecut ca pe un vis interminabil deceniile totalitare. Împreună cu toate celelalte, care vin din paginile de istorie, ideile pe care le-au promovat au germinat ulterior și au făcut ca bihorenii să fie mai bogați sufletește și intelectual. Fără această perioadă luminoasă, liberă, de exprimare substanțială, de nobile strădanii de

⁵⁶ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 207.

propășire culturală și socială, cu toate greutățile și scăderile ei, viața spirituală din Crișana ar fi fost mai anostă.

În perioada interbelică și în Arad asociaționismul cultural a fost foarte bine reprezentat. Aici funcționau peste 70 de asociații culturale, dintre care cele mai importante au fost *Asociațiunea națională*, care a fuzionat cu *ASTRA* în anul 1924, *Concordia* (înființată în 1910), *Ateneul popular* (1931), Societatea culturală *Kölcsey* care și-a serbat 50 de ani de existență la 15 noiembrie 1931 etc.⁵⁷.

După Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, când idealul unității naționale s-a împlinit, și la Arad apar o serie de publicații, unele efemere, altele care s-au impus mulți ani în circuitul presei scrise locale. Alături de *Biserica și Școala*, cu cei 42 de ani de viață de până atunci, și *Românul*, ce-și reia apariția, se adaugă aproximativ 80 de jurnale, reviste și calendare românești. Nu toate au avut o viață lungă. În această situație au fost *Apărarea națională*, organ al Ligii apărării naționale creștine (1928-1930), *Aradul*, organ al Asociației *Înfrățirea* (1930-1932), *Calendarul tineretului și al Oastei Domnului* (1935), *Cionvica*, revistă umoristică săptămânală (1935-1936) și multe altele. Excepție au făcut *Românul*, organ al Partidului Național Român (1920-1936), *Ecoul*, organ independent săptămânal (1925-1940), *Știrea*, ziar politic, social și economic (1931-1944). Dintre celelalte periodice se remarcă: *Gazeta oficială a județului Arad* (1919-1924), *Gata oricând* (1920-1922), *Gazeta Aradului* (1921-1922), *Solidaritatea* (1922-1923), *Voința poporului* (1923-1932), *Tribuna nouă* (1924-1930), *Cuvântul Ardealului* (1926-1927), *Hotarul* (1933-1940), *Înainte* (1934-1938), *Călăuza* (1935-1939), *Litera* (1938-1939), *Credința* (1940-1943, 1945)⁵⁸.

Revistele culturale ale Aradului au publicat creațiile literare ale scriitorilor locali și ale scriitorilor români care au participat la diversele manifestări cultural-artistice organizate de asociațiile culturale locale⁵⁹. Între toate acestea s-a remarcat ziarul *Aradul*, a cărui politică editorială s-a înscris pe o coordonată de promovare a culturii românești. Acesta a intervenit operativ de fiecare dată când au apărut disfuncționalități în politica culturală promovată de autorități⁶⁰. De altfel, la 20 septembrie 1931 primăria arădeană a desemnat acest ziar drept „organ de publicitate pentru toate organizațiile și asociațiile culturale românești din județ”⁶¹.

Presa literară a fost reprezentată și de reviste precum *Tribuna Aradului* (1923), *Voința poporului* (1923), *Salonul Literar* (1925), *Bravo* (1933), *Înnoirea* (fondată în septembrie 1937 de Tiberiu Vuia s-a deschis spre fenomenul cultural național) și de o serie de publicații în limba maghiară: *Szezón* (1919), *Geniusz* (1924), *Új Geniusz* (1925), *Periszkop* (1925) etc. S-a remarcat *Tribuna Aradului*, care a publicat creația poetică a avocatului Tiberiu Vuia apreciată de Aron Cotruș.

Dintre scriitorii arădeni care s-au afirmat în această perioadă sunt de amintit: Alexandru Stamatiad, Mircea Micu, Szántó György și Franyó Zoltán⁶².

În total, în Aradul perioadei interbelice, au apărut nu mai puțin de 108 titluri de ziare și reviste. De remarcat este și cotidianul *Aradi Közlöny*, apărut prima oară în 1885, acesta fiind editat

⁵⁷ Virgil Valea, „Asociaționismul cultural în Arad după Marea Unire”, în *Ziridava*, 1993, p. 558-580.

⁵⁸ Amănunte pentru întregul registru al periodicelor arădene în perioada interbelică, vezi I. Negrilă, *Presa literară românească arădeană (1869-1944)*, p. 354-386 și Ion Mierluțiu, „Revistele de cultură din Arad, din perioada interbelică, între aspirații și împliniri”, în *Arca*, 2011, nr. 10-12.

⁵⁹ Iulia Tripon, *Societate și viață cotidiană în Arad în perioada interbelică*, Editura Pro Universitaria, București, 2021, p. 220; Lucian Emandi, „Contribuția presei arădene la afirmarea gândirii social-politice a generației Unirii”, în *Ziridava*, 1975, nr. 5, p. 74.

⁶⁰ *Aradul*, 1930, nr. 3, p. 1.

⁶¹ *Ibidem*, 1931, nr. 46, p. 5.

⁶² Vasile Popeangă, „Patru personalități interbelice arădene”, în *Ziridava*, 2000, p. 231-246; Iulia Tripon, *op. cit.*, p. 220, 222.

până în 1940, iar în 1920, în Aradul Nou, a fost fondat *Arader Zeitung*, care și-a mutat în scurt timp sediul la Arad. Acesta a apărut de trei ori pe săptămână, fiind apreciat ca cel mai bun ziar de limbă germană din România. Ziarul s-a axat pe știri politice, economice și sociale⁶³.

Printre periodicele arădene de profil literar s-a impus *Salonul literar*, cu o viață scurtă, doar 12 numere (1925-1926), care a publicat valoroase creații literare originale sau traduceri și cronici literare. Revista a fost condusă de poetul Alexandru T. Stamatiad, venit la Arad, în anul 1919, ca profesor de limba română la Liceul „Moise Nicoară”. Între colaboratorii mai importanți îi amintim pe Aron Cotruș, Eugen Lovinescu, Ion Minulescu, Tudor Vianu, Al. Popescu-Negură, Constantin Șăineanu. Revista a cultivat o poezie modernă cu o preferință aparte pentru simbolism. Apariția ei a fost salutăată de multe publicații de specialitate, ea răspunzând unei necesități spirituale stringente a intelectualității române de la granița de vest a țării, aceea de a ridica în zonă nivelul general al mișcării culturale românești.

Revistele maghiare *Geniusz* (editată de Franyó Zoltán în anii 1924-1925) și *Periszkop* (apărută paralel cu *Salonul literar*, sub redacția arhitectului Szanti György) s-au făcut remarcate prin promovarea ideilor moderne ale vremii. Cea de-a doua revistă se detașează prin popularizarea mișcării artistice moderne europene și literatura epocii, constituind o interesantă contribuție la publicistica de avangardă din România⁶⁴.

În perioada interbelică s-a evidențiat, atât prin creațiile literare publicate, prin prezentarea unor aspecte din istoria ținuturilor arădene, recenziile și informațiile din viața cotidiană, cât și prin forma grafică deosebită revista *Hotarul* (1933-1940), rolul acesteia în viața culturală arădeană fiind remarcabil, bucurându-se de o primire caldă din partea cititorilor săi. Revista a fost coordonată de un comitet de redacție alcătuit din membrii „Ateneului popular arădean”. În paginile sale a fost promovat un regionalism cultural, fapt apreciat de revista orădeană *Flori de crâng*. Între anii 1933 și 1936 profilul revistei a fost dominat de beletristică și de articole de istorie⁶⁵.

Și în zona Sătmăruului, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX s-au evidențiat o serie de personalități care au militat pentru promovarea limbii române într-un areal de întrepătrundere etnică și culturală. Impactul cuvântului scris într-o comunitate era cunoscut de autoritățile austro-ungare, care au încercat, prin numeroase mijloace, să-l împiedice, mai ales în rândurile românilor, care, întâmpinând obstacole diverse, au reușit să facă posibilă existența cuvântului tipărit și în acest areal. Vorbim despre contribuțiile lui Moise Sora Novac (care tipărește studii de istorie, geografie și ortografie)⁶⁶, protopopul Petru Bran (autorul unui volum de versuri în limba română și ctitorul Societății de lectură a studenților români și a catedrei de limba română de pe lângă liceul regesc din Satu Mare)⁶⁷, protopopul Ioane Marcu (care a publicat *Declarațiune în cauza limbii române din partea inteligenței române în comitatul Satu Mare*)⁶⁸, V. Lucaciu (care publică *Revista catolică*, mai întâi la Satu Mare, apoi la Baia Mare, precum și câteva volume de scrieri filosofice)⁶⁹.

⁶³ Mircea Timbus, Andrei Caciara, „Viața culturală a județului Arad între anii 1919-1944”, în *Ziridava*, 1978, p. 493-510; Iulia Tripon, *op. cit.*, p. 220.

⁶⁴ Idem, „Cultura”, în vol. *Aradul – permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 587.

⁶⁵ Iulia Tripon, *op. cit.*, p. 221-222.

⁶⁶ Viorel Faur, „Moise Sora Novac – un cărturar transilvănean mai puțin cunoscut”, în *Crisia*, 1978, p. 235-236.

⁶⁷ Gheorghe Toduț, *Cultură sătmăreană în presa interbelică*, Editura Solstițiu, Satu Mare, 2003 p. 20.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 23.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 24.

O perioadă de puternic avânt cultural avea să înceapă după Unirea din 1918 și în județul Satu Mare, unde au apărut mai multe ziare și reviste românești, care au creat o efervescență în rândul populației, chiar dacă unele au fost efemere. Astfel, în perioada interbelică s-au înregistrat peste 50 de titluri în limba română. Cel mai reprezentativ a fost ziarul *Satu Mare*, apărut chiar în anul 1918, având o evoluție sinuoasă. Din 1919 până în anul 1938 ziarul s-a tipărit de două ori pe săptămână, miercurea și duminica.

Dintre ziarele de limba română menționăm doar câteva titluri: *Gazeta de luni* (Carei, 1921-1922), *Neamul nostru* (1924-1927), *Sentinela de Nord* (Sanislău, 1925), *Glasul Sătmarului* (1925-1928), *Graiul Neamului* (1927-1940), *Nordul Ardealului* (1927-1929), *Viitorul Sătmarului* (1927-1928), *Gazeta Sătmarului* (1928-1932), *Valahul* (1935-1937), *Solidaritatea* (1935-1940), *Conștiința Română* (1938-1940) și *Frontiera* (1938-1939).

Totuși, anul 1918 dezvăluia în Sătmar o realitate îngrijorătoare: se vorbea puțin românește, populația românească era poziționată marginal în spectrul vieții economice și sociale, iar viața culturală aproape dispăruse, în contextul greilor ani de război. Tot acest tablou se încadra într-un context în care, potrivit datelor statistice, românii reprezentau majoritatea populației atât după recensământul din 1900, cât și după cel din 1920⁷⁰.

Neavând o tradiție în presa scrisă, lipsită de sprijinul autorităților locale, presa românească interbelică sătmăreană și-a început activitatea prin intermediul unor tineri intelectuali entuziaști. La început de drum, ea a avut de suferit din cauza lipsei de profesionalism a redactorilor și a dificultăților financiare. Cu toate acestea, ea s-a născut din cele mai bune intenții privind promovarea idealului național românesc. Apariția periodică a publicațiilor a fost greu de respectat. Nu se primeau subvenții de la stat, iar tipografiile se schimbau mai mereu, în căutarea unor prețuri mai accesibile. Redacțiile erau influențate de dese schimbări de redactori, de preferințele lor politice și de salariile nemotivaționale. De multe ori, din cauza lipsurilor financiare, aparițiile s-au oprit după tipărirea câtorva numere sau chiar după primul număr. Mai mult, unele publicații au întreținut o atmosferă tensionată, intrând în diferite polemici mărunte care nu au adus o efervescență culturală⁷¹.

Alături de *Țara de Sus*, *Icoane Maramureșene* și *Viața Școlară*, în Satu Mare au apărut, în perioada la care facem referire, și alte publicații, precum *Săgeata* (1923), un periodic cu un profil cultural, fiind scris în întregime de G. M. Zamfirescu, sub pseudonime diferite. Acesta a sosit în Satu Mare din capitala țării, la rugămintele lui Anton Davidescu, în contextul eforturilor depuse de autorități pentru românizarea zonei, cu ajutorul unui grup de tineri intelectuali, care a sosit în Satu Mare din Regat⁷². Angajat la Casa Cercuală, G. M. Zamfirescu a stat doi ani în orașul de pe Someșul Mic și a colaborat la ziarul *Satu Mare*⁷³. De altfel, Davidescu a fost unul dintre cei mai activi jurnaliști români din Sătmar, provenit și el din intelectualitatea românească a Vechiului Regat. El a avut un rol determinat în procesul de dezvoltare a culturii de limbă română în județul Satu Mare. Mai mult, scriitorii, ziariștii și dascălii din această regiune aveau menirea de a sădi în inimile tinerilor dorința de a cunoaște literatura națională⁷⁴. *Săgeata* a avut și un profil satiric,

⁷⁰ *Ibidem*, p. 18.

⁷¹ Nae Antonescu, „Bibliografia presei românești sătmărene”, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, Satu Mare, 1994-1995, p. 371.

⁷² *Satu Mare*, 1922, din 16 aprilie; Nae Antonescu, G.M. Zamfirescu și revista *Săgeata*, în *Limbă și literatură*, 1968, p. 234.

⁷³ Nae Antonescu, G.M. Zamfirescu, p. 234.

⁷⁴ *Almanahul Presei Române pe 1926*, editat de Sindicatul presei române din Ardeal și Banat, Tipografia „Viața” Cluj, 1926, p. 155-156.

prin intermediul umorului fiind caricaturizate realitățile economice, sociale și politice ale orașului și ale județului⁷⁵.

Un alt periodic cultural a fost editat de Societatea culturală a studențimii și tinerilor intelectuali din comuna Sanislău. Primul număr din cele șapte, cu numele *Sentinela de Nord*, a văzut lumina tiparului în iunie 1925. Revista a apărut lunar, sub conducerea unui comitet și a fost tipărită pentru început la tipografia „Patria” din Carei, apoi, ultimul număr, la tipografia „Convorbirilor Literare” din București⁷⁶. Gr. Pop, redactorul șef al revistei, scria în primul număr: „veniți toți cei ce simțiți românește și vă alăturați steagului desfășurat de *Sentinela*, spre a munci pentru popor. Îndeplinind cu sfințenie chemarea ce-o avem față de acei din care suntem, vom îndeplini o muncă sfântă ce trebuie să aibă un puternic ecou”⁷⁷.

Activitatea revistei se înscrie în tendința generală de ofensivă culturală la granița de nord-vest a țării care viza, cu prioritate, cultivarea limbii și literaturii române și a educației în general⁷⁸. Ziarul *Satu Mare* a apreciat în termeni elogioși, în coloanele sale, activitatea celor de la *Sentinela de Nord*. Pe parcursul celor șapte numere, revista i-a avut ca principali colaboratori pe Gr. Pop, I. Maghiaru, G. P. Văleanu, V. Rusu, Ion Anghel, G. Miclăuș, G. Mocanu, G. P. Dobanu, G. A. Petre.

Revista *Mustul care se limpezește* (1928) este un alt titlu care apare în peisajul cultural sătmărean, sub conducerea lui At. I. Bălănescu. Ea a fost catalogată drept o „revistă pedagogică și culturală”, dar nu a reușit să aibă o continuitate. În *articolul-program*, revista și-a propus să se identifice cu „... nevoile culturale ale acestui ținut și vom înfățișa problema culturalizării satelor și românizării orașelor pe toate fețele sale”.

În 1929 a apărut revistă culturală *Muguri*, sub conducerea tânărului poet Al. Nicorescu. Revista nu a beneficiat de un suport financiar și a apărut într-un singur număr.

În anii '30, au apărut periodicele: *Hotarul* (1933-1936), *Granița* (1934-1935), *Frontul* (1935) și *Glasul Hotarelor* (1936).

Cea mai importantă publicație culturală interbelică sătmăreană a fost revista *Afirmarea*. Apărută între martie 1936 și august 1940, sub conducerea lui Constantin Gh. Popescu și Octavian Ruleanu, a avut un profil literar-social, fiind editată de despărțământul Satu Mare al *Astrei*. Dintre colaboratori amintim pe: Ștefan Andercău, Augustin Baci, Horia I. Gheorghită, Ion Luca, Corneliu Mezea, Alexa Nanu, Zeno Spârchez, Petru Țucra-Pribeagul, Felician Zăciu, Lucian Bretan, Al. Nicorescu⁷⁹. Inițiativa au avut-o un grup de intelectuali cu dragoste de literatură și istorie⁸⁰. *Afirmarea* și-a asumat rolul de a-și deschide sufletul „în vederea primenirii culturii românești...”⁸¹.

Revista *Datina* este ultimul periodic cultural apărut în anii interbelici în zona Sătmăruului (1938). Ea a avut un profil eclectic: literatură, artă și știință. Scopul principal a fost să lumineze „... conștiința băștinașilor de la fruntarii; când la orizont se arată din plin prefacerile sociale..., menținerea prestigiului limbii noastre este o datorie sfântă”⁸². Chiar în primul număr al revistei a fost publicată scrisoarea lui Nicolae Iorga către directorul revistei Gh. I. Țucanovici. Spicuim un

⁷⁵ *Săgeata*, 1923, nr. 1, p. 1.

⁷⁶ Gheorghe Toduț, *op. cit.*, p. 30.

⁷⁷ *Sentinela de Nord*, 1925, nr. 1, p. 1.

⁷⁸ Gheorghe Toduț, *op. cit.*, p. 30-31.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 40.

⁸⁰ *Afirmarea*, 1936, nr. 1, p. 1.

⁸¹ *Ibidem*, p. 48.

⁸² *Datina*, 1938, nr. 1, p. 1.

pasaj semnificativ: „mai mult decât oriunde la granița de apus a neamului trebuie mare priveghere și multa muncă a tuturoră”⁸³.

Între anii 1919 și 1940 presa culturală românească din zona Bihorului, Aradului și Sătmărulei a jucat un rol esențial în formarea și consolidarea identității naționale românești, precum și în promovarea culturii și educației în această regiune. Ea a reușit să mobilizeze opinia publică în direcția consolidării unității naționale, contribuind la conștientizarea identității naționale și la integrarea comunităților românești din vestul spațiului românesc în fluxul României întregite, stimulând sentimentul de apartenență la statul național unitar român.

De-a lungul duratei analizate, presa a evoluat constant, reflectând dezvoltarea instituțiilor statului român. Aceasta a fost marcată de creșterea numărului publicațiilor și a tirajelor, precum și de apariția unor jurnaliști talentați care proveneau din rândurile scriitorilor și oamenilor politici. Astfel, presa a devenit un factor important în promovarea reformelor sociale și culturale necesare pentru transformarea României într-un stat modern. Ea a devenit și un agent al socializării, facilitând integrarea socială și stimulând participarea la viața comunității.

Presa culturală din părțile nord-vestice ale României a fost esențială în promovarea limbii și culturii românești, în special în fața influențelor externe. Publicații precum *Familia*, *Cele Trei Crișuri*, *Afirmarea*, *Hotarul* etc. au avut un rol important în educația populației și în răspândirea valorilor culturale românești. Această efervescență culturală a fost crucială pentru consolidarea identității naționale românești în perioada interbelică. Ea a avut un impact major asupra dezvoltării identității naționale și promovării culturii românești, fiind un motor al progresului social și cultural. Publicațiile amintite au contribuit la informarea publicului, la mobilizarea societății și la integrarea socială, stimulând participarea la viața comunității și consolidând conștiința națională. De altfel, acest tip de presă a acționat ca un agent al socializării, facilitând dialogul între diverse grupuri sociale și promovând valori morale și culturale. Treptat, s-a remarcat o creștere constantă a numărului de publicații și a tirajelor, precum și apariția unor jurnaliști și intelectuali de marcă implicați activ în viața culturală. Este adevărat că multe publicații au avut un caracter efemer, însă cele importante au reușit să impună teme și valori relevante pentru comunitate.

Majoritatea redactorilor și colaboratorilor proveneau din rândul cadrelor didactice, juriștilor și profesioniștilor din domeniul cultural, asumându-și rolul de animatori ai vieții culturale și de promotori ai „luminării poporului”. Accentul a fost pus pe culturalizarea maselor, pe ridicarea nivelului de educație și pe promovarea valorilor locale și naționale.

Publicațiile la care am făcut referire s-au confruntat frecvent cu dificultăți financiare și cu lipsa resurselor materiale, ceea ce a dus la dispariția multor reviste promițătoare. Au existat și tensiuni interetnice sau divergențe de viziune, însă unele reviste au încercat să promoveze dialogul și colaborarea între români, maghiari, evrei, germani etc.

Presa culturală din nord-vestul României a contribuit la emanciparea culturală a regiunii, la consolidarea identității naționale și la promovarea valorilor democratice și europene. Publicațiile au servit și ca o „carte de învățătură” pentru toate vârstele, fiind păstrate în colecții personale și instituționale. Această moștenire a presei culturale interbelice persistă în conștiința colectivă, fiind un reper pentru generațiile următoare și un factor de coeziune socială și spirituală. Ea a fost un pilon esențial al dezvoltării culturale, educaționale și naționale, depășind numeroase obstacole și lăsând o amprentă durabilă asupra societății locale și naționale.

Anexe documentare

1

Teatrul de Vest

de M. SAN-MARINO.

O problemă veche pare a se rezolva astăzi. Lupta de cinci ani a intelectualilor din această regiune începe să dea rod. Teatrul de Vest se înfiripă. Zi de zi vezi cum ia ființă, în ciuda tuturor greutăților care se interpun. O energie potențiază acum această realizare: o hotărâre fermă adevărată, punând capăt tembelismului perfractant și duplicității.

Vom avea deci teatrul românesc la Oradea, chiar anul acesta. Noi, cei cari am contribuit la aceasta, simțim o satisfacție deosebită. Văzând reparațiile, cari se fac teatrului sub supravegherea unuia dintre noi, ne amintim de primele zile când cloceam proiectul în birourile sărăcăcioase ale redacției ziarului „Vestul României.” Lucram din greu pentru susținerea acestei gizele, muncă, extrem de intensă, în loc să ne iosească, ne stimula energia. Ce de vise, ce de procece, în huruitul mașinelor! Aci, în această redacție, între două corecturi, s'a emis pentru prima dată ideea ridicării unui bust lui Josif Vulcan. Se făcuse proiectul și se și ceruse machele pictorului Kara Mihai, care ni le și prezentase.

Aci s'a desbătut pentru prima dată, primul proiect pentru înființarea trupei Teatrului de Vest, Ștefan Mărcuș, Gheorghe A. Petro, Gheorghe Bala și M. G. Samarinu, ne-am frământat mult cu adunarea la îndeplinire a acestui proiect. Memorii prezentate de noi Ministerului de Arte atunci, e mărțurie a preocupărilor noastre. Fusesem bine primiți de dl. Ministru și asigurările cari ni s'au dat, credem că vor fi și realizate.

E o tradiție la noi însă. Tocmai când

ajungi la ultima treaptă, să te nădui. Inter-

vin alăilea și alăția, cari îți dau brânci. Primii cari ni s'au pus de-a curmezisul, au

foșt conducătorii echipelor volante. Pierdeau

astfel un teren fertil pentru „trebușoarele” lor

și nu le convenea. Apoi avem aci la fron-

tieră anumiți factori de cultură, cari, deși

n'au nimic comun cu ea, pismuesc orice ini-

țiațioă a altora.

Și iată cum ideea emisă de noi pentru

bustul lui Josif Vulcan, a foșt realizată de

alții. Iar acum, după alăția ani, se reali-

zează și proiectul teatrului de Vest.

Se vede, că dl. Lapedatu s'a convins

de rostul teatrului în acest punct expus al

fății. A dat fondurile necesare. Nu era de-

ajuns însă, dacă nu găsea și omul. Și l-a gă-

sit, în persoana d-lui Victor Eftimiu.

Primăria, care se lăsa atât de greu, azi

s'a hotărât. Teatrul local a foșt închiriat

pentru 3 zile pe săptămână d-lui Victor Ef-

timiu, directorul general al Operei și al Teat-

rului Național din Cluj. D-sa ne va trimite

echipa completă a operei pentru două rep-

rezentații pe săptămână. Întreg ansamblul,

care va juca la Cluj, va veni să joace și la

noi cu montări, cu rechizite, cu tot. Nu se

poartă cu lărdăia deci, ci cu toată măr-

ția. Și ne vom impune. Vom cuceri.

Tot așa se va proceda și cu drama,

care va da o reprezentație pe săptămână.

Ca început, soluția e bună. O conside-

răm însă că o epocă de tranziție și sperăm

că nu va întârzia ziua când Oradea își

va avea trupa stabilă. Oradea e un oraș

bogal și are toată posibilitatea ca să sus-

țină o trupă permanentă proprie.

Nu mai să vrea!

2

IN AL 12-lea AN

Întărind în al 12-lea an de neîntreruptă activi-tate, începem acest număr închinat armatei, cu gândul îndreptat către Acela ce a știut să se a-lirme de la început ca un viguros apărător de țară. Mărit prin alipirea provinciilor strămoșești, înfrăia în siguranța ei de o dreptate de aida

re, noi care am străbătut, mulțime hotărâtă și compactă, primejdiile atător chinuitoare nesigu-ranțe, vom ști să-l urmărim. Popor isorât din a-vântul cel mai puternic pe care l'a avut istoria lumii, fragment de credincioasă latinătate în mij-loul unor neamuri străine, să ne păstrăm cura-jul și credința.

„Cele Trei Crișuri”

3

Aurora, 1922, nr. 1

(colecția personală de fotografii Radu Romînașu)

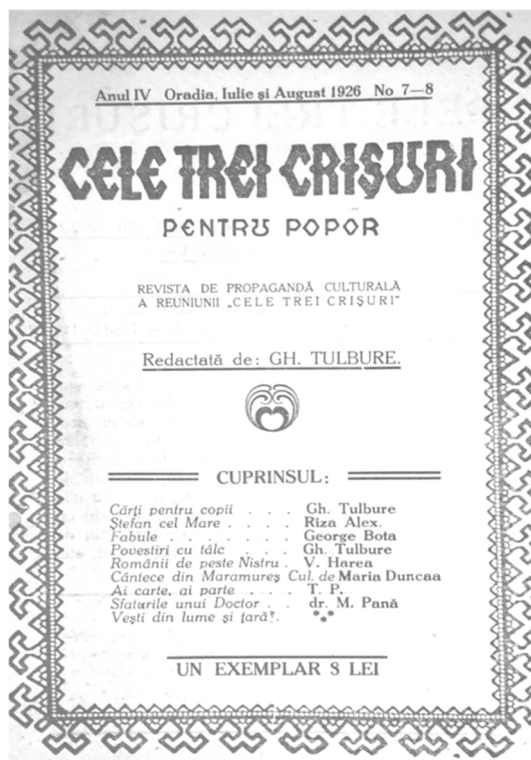
4

Revista satelor Cele trei Crișuri, 1929, nr. 2

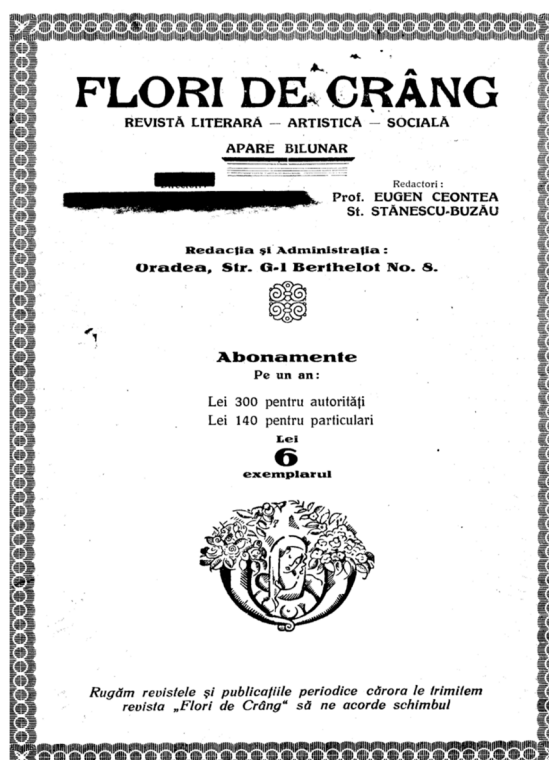
(colecția personală de fotografii Radu Romînașu)

5

Cele trei Crișuri pentru popor, 1926, nr. 7-8
(colecția personală de fotografii Radu Romînașu)

6

Flori de crâng (Bihor), 1933
(colecția personală de fotografii Radu Romînașu)

7

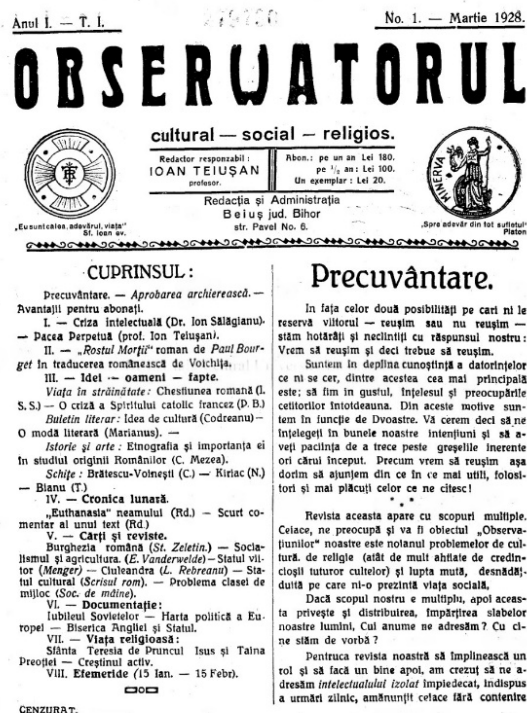
Crisul Negru, 1937, nr. 7
(colecția personală de fotografii Radu Romînașu)

8

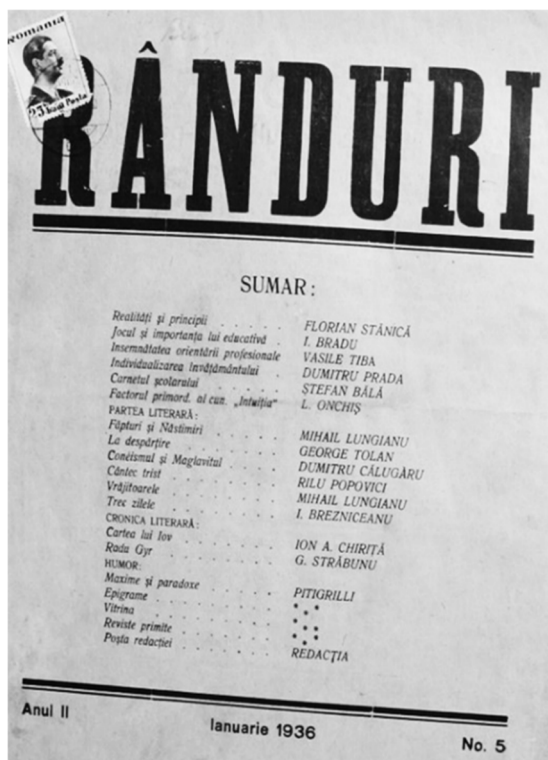
Foaia școlară (Bihor), nr. 1, 1925
(dSPACE.BCUCLUJ.RO)

9

Revista *Observatorul* (Beiuș), nr. 1, 1928
([dspace.bcuculuj.ro](https://space.bcuculuj.ro))

10

Rânduri, 1936, nr. 5
(colecția personală de fotografii Radu Rominașu)

11

Revista *Hotarul* (Arad), 1936
(<https://digital.bibliotecaarad.ro/s/periodice/item-set/86984>)

12

Biserica și Școala, Arad, 1927
(<https://digital.bibliotecaarad.ro/s/periodice/item-set/86963?page=3>)

13

Înnoirea (Arad), 1938

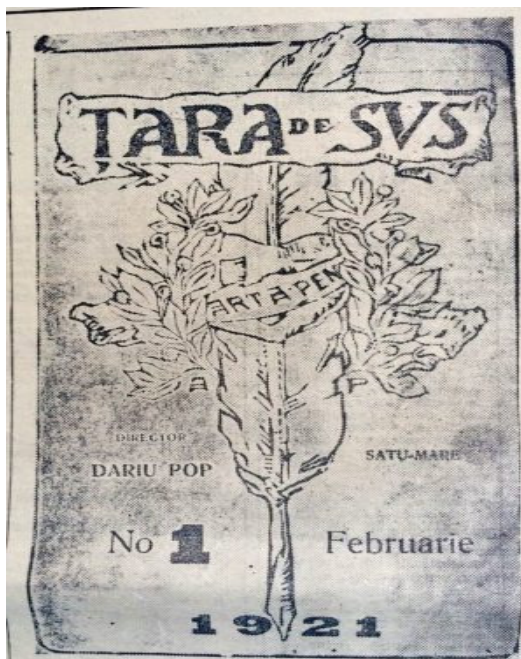
(https://dspace.bcuculuj.ro/bitstream/123456789/53238/1/BCUCLUJ_FP_451327_1937-1938_001_015_016.pdf)

14

Cimbora (Satu Mare), 1922

(https://documente.bcuculuj.ro/web/bibdigit/periodice/cimbora/1922/BCUCLUJ_FP_P1519_1922_001_001.pdf)

15

Primul număr al revistei literare Țara de Sus (Satu Mare)

(<https://www.gazetanord-vest.ro/2021/07/care-er-au-principalele-ziare-din-satu-mare-in-perioada-interbelica/>)